

TANULMÁNYOK

Bray Ágnes – Kovács Teréz

ALFÖLDI TANYÁK ÉS TANYAPOLITIKÁK A MÚLTBAN ÉS A JELENBEN

Abstract

This paper provides a historical and economical overview of the way in which scattered farmsteads in the Great Plain have evolved over time, from their rise to their decline. From the end of the 17th century to the middle of the 20th century, these scattered farmsteads played a crucial role in agricultural production. From 1949, the Hungarian Communist Party limited the opportunities for the construction of new buildings to scattered farmsteads, which lead to a sharp population decline: the share of population living on the Great Plain in scattered farmsteads declined from around 30% in 1910 to 6% in 1990. After the system change in the era of new capitalism, scattered farmsteads are no longer places for living and agricultural production only, but have other functions as well, such as rural tourism, leisure, holiday accomodation, gastronomic services, second homes as horse riding.

A tanyát több szaktudomány – településföldrajz, néprajz, szociológia, történelem – vizsgálja a saját nézőpontjából. Tanulmányunk szocio-gazdasági szempontból vizsgálja a tanyákat. Abban valamennyi témával foglalkozó szakember egyetért, hogy a tanyarendszert a Kárpát-medencén belül a Nagyalföld térségében kialakult sajátos mezőgazdasági termelés hozta létre, számtalan átalakulási folyamaton ment át és a mai napig e kultúrtáj szerves részét képezi. Ha itthonról szemléljük, sajátos magyarnak tarott jellegzetességei tűnnek szembe, holott a szórványok Európa, sőt a fejlet világ vidéki térségeiben általános településformának tekinthetők (Csatári 2018, Duró 2018). Tanulmányunkban először az alföldi tanyák kialakulását, felvirágzását és hanyatlását mutatjuk be. Ezt követően felvázoljuk azt, hogy az elmúlt 20 évben milyen tanyapolitikai eszközök születtek Magyarországon és ennek hatására, illetve az ettől függetlenül lezajló demográfiai-gazdasági folyamatok összességéeként, milyen típusú tanyák alakultak ki napjainkra. A tanyai gazdálkodás visszaszorul, a tanyák pusztulnak, kiüresednek, ugyanakkor tanúi vagyunk, egyes térségekben, a tanyák megújulásának is. Tanulmányunkban azt is vizsgáljuk, hogy e jelenség mögött milyen motivációk álnak.

Miért csak az Alföldön alakultak ki a tanyák?

A kérdés megválaszolásához a településtörténethez kell visszanyúlnunk. Az Alföldön lezajlott településfejlődést Márkus István (1986) és Beluszky Pál sajátos „alföldi útként” írták le, ennek alapja *„a települések „szokottnál” nagyobb autonómiája, a lazább feudális függés, a mezővárosok és a reformáció szoros kapcsolata”* (Beluszky 2001: 62). Az Alföldön, már a török idők előtt megvolt a kettős határhasználat. Ez azt jelentette, hogy egyes területeken létezett a vetéskényszer, amit nyomásrendszernek neveztek, másrészt viszont, főleg a terjengős ártereken, a hatalmas árvízjárta területeken és a silányabb homokvidékeken nem volt vetéskényszer, így ott a jobbágyság szabad gazdák voltak. A szabad gazdálkodás a természeti

adottságokból és a gyér népsűrűségből kifolyólag csupán a legeltető állattartásra és helyenként szőlőművelésre szakosodott. A magántulajdonban lévő állatokat Szent György napjától Szent Mihály napjáig a távoli pusztákban az állatok legeltetését a közösség által felfogadott fizetett pásztorokkal oldották meg. Télen azonban minden gazdának magának kellett gondoskodnia állatai teleltetéséről, és ezért egyénileg létesítettek a legelőkön (állattartó) szállásokat. A szőlőterületeket is bérletként használták a gazdák vagy a mezővárosi közösségek. Mind az állattartás, mind a bortermelés területén nemcsak önellátás, hanem árutermelés is folyt már a török hódoltság előtt. A 13-18. század között az Alföldről induló Nyugat-Európába tartó magyar szürke marha export jelentős szerepet játszott az ország gazdaságában.

Másfél évszázados török uralom alatt megbomlott az ország addigi egységes aprófalvas településrendszere, így a 17. század végére csak a hódoltsággal nem érintett országrészben marad meg az aprófalvas településszerkezet és ott a népesség stagnált vagy enyhén csökkent. Az Alföldön viszont a települések 70-80 százaléka megszűnt (Rátz 1980). Már a 14. és 15. század közötti településpusztulás, súlyosan érintette az alföldi területet, de új mozgásteret is megalapozott az itt található mezővárosok számára. Az elpusztult települések határait a mezővárosok és a szabad királyi város (Szeged) bérbe vették, vagy egyszerűen a sajátjukhoz csatolták, így óriási legelőterületeik, pusztáik lettek (Debrecennek például közel 170 ezer holdas határa kerekedett). *„A mezei kertnek”, „szállásnak”, „telkeknek” vagy „kaszálóknak” nevezett birtokegységek szabad használatát sem a nyomáskényszer, sem az újraosztás kényszere nem korlátozta, rajtuk az egyéni gazdálkodás igényeinek megfelelően lehetett építeni”* (Duró 2000: 179). A gazdálkodást önállóan szervezte a mezőváros, abba sem a távollévő földesúr, sem a szultán nem avatkozott be. Így a mezőváros és polgárai is nagyfokú autonómiával rendelkeztek, lazább feudális kötöttség mellett *szabad paraszti gazdálkodás és mentalitás* alakult ki. Vagyis a feudális világ közepette és a török hódoltság mellett az „alföldi út” kedvezőbb lehetőséget kínált az ott élő embereknek, mint a jobbágyfalu (Beluszky 2001, Kovács 2020).

Tehát a török idők alatt és a következő másfél évszázadban nem állt vissza a korábbi sűrű aprófalvas településszerkezet, hanem – az ország más részeihez képest – az Alföldön nagyobb lélekszámú települések lettek a jellemzőek. A településhálózat többnyire mezővárosok és nagyfalvak rendszeréből állt, és ezek a települések nagy kiterjedésű határokkal rendelkeztek. *„A török kiűzése utáni két évszázadban Magyarország a nagy demográfiai felfutás korszakát élte, a népesség új elrendeződési folyamatában számszerűen és arányaiban is a többség az alföldi vidékeken talált új otthonra [...] Másfél évszázad alatt aztán a népsűrűségi arány előbb kiegyenlítődött, majd az Alföld javára megváltozott. A kiegyenlítődés a 19. század közepére megtörtént: [...] az Alföld népsűrűségének ugrásszerű növekedése csupán részben származott a természetes szaporodásból, többsége külföldről vagy az ország más részéről vándorolt ide”* (Rátz 1980: 101-102). A betelepülők helyenként német vagy szlovák anyanyelvűek voltak. A jobb megélhetés vonzotta az embereket erre a tájra, és főként a Kiskunságba vándoroltak, mert ott *„két hold fekete földért 20 hold homokot kaptak”* (Csatári 2004: 16). A megnövekedett lélekszámú lakosság élelmiszerellátása új kihívást jelentett. A tanyák létrejötte volt az egyik válasz erre a kihívásra. A tanyás gazdálkodás egy külön szint jelentett a magyar paraszti gazdálkodásban. Az alföldi városok nagy kiterjedésű határában a 18. században az állattartás mellett és a gabonakereslet megjelenésével egyre nagyobb szerepet kapott a földművelés is. A

városok pusztáin a gazdák a gabona őszi vetése és nyári betakarítása idején ideiglenesen kint tartózkodtak, és az igavonó állatok és saját védelmükre szerény épületeket szállásokat/tanyákat létesítettek. A tanyás gazdák igazi otthona azonban az anyatelepülés maradt. A 18. század második felében, de főleg a 19. század elején az extenzív állattartás helyébe a félszilaj tartásmód lépett. Ekkor az állatok téli gondozása és a munkai igényesebb növényfajták, elsősorban a kukorica termesztésének szélesebb elterjedése következtében nőtt a tanyán végzendő munkaidő. E munkák elvégzésére az Alföld tanyás gazdálkodású vidékein a tanyára állandó lakosként különféle majoros, kertész, tanyás, béres néven nevezett, nagyrészt konvenciócselédeteket költöztettek ki. Ezek a tanyalakók legtöbb esetben nem szakadtak ki végleg a zárt települések társadalmából, mert gazdaságilag és társadalmilag a mezőgazdasági üzem központjául szolgáló városi házhoz és az ott lakó gazda családjához kapcsolódtak (Balogh 1965).

A tanyai gazdálkodás tömegesé válása 1848 után következett be. Ennek oka azonban nem közvetlenül a jobbágyfelszabadítás volt, hiszem az Alföldön, mint arról az előzőekben is szó volt, többnyire szabad paraszti gazdálkodás folyt, hanem az ország kapitalizálódásával kapcsolatos változások: a tanyai végleges kiköltözés (tanyásodás) tiltásának eltörlése, a gabonakereslet folyamatos növekedése, a település-földrajzi viszonyok. A legközvetlenebb ok az addig közösen használt legelők kiosztása, majd feltörése, azaz szántófölddé alakítása volt.

A jobbágyfelszabadításig a telkes gazdák tanyára való kiköltözését az állami és a városi hatóságok is tiltották. A városi magisztrátust kevésbé érdekelte a cselédet állandó tanyai letelepedése, mint az állami és városi adókat fizető telkes gazdák tanyára való végleges kiköltözése. Ez utóbbi ugyanis azzal a következménnyel járt, hogy a városban lakók kevesebben maradtak, így adóterhek növekedtek, amit a városi előjárók szerettek volna megakadályozni. A jobbágyfelszabadítás után a kor közigazgatásai, közirői viszont már az ésszerű gazdálkodás céljából szorgalmazták a tanyásodást (Balogh 1965). Erre a korra Európaszerte jellemző a nagy gabonakereslet, ami előidézte, hogy a tanyás gazdálkodás is, az állattartás irányultságának megmaradása mellett a gabonatermesztés felé forduljon, vagyis a áttértek a belterjesebb gazdálkodásra a tanyán, mely az árutermelést szolgálta. A tanyás gazdálkodás előnye a munkamegtakarításban volt. A városból a napi ki-bejárás a nagy kiterjedésű határ távoli pusztáira nem tette volna lehetővé a fenti belterjes mezőgazdálkodás kialakulását, ha a gazda (vagy alkalmazottja) nem tartózkodik állandóan a tanyán (Kovács 2020).

A legelők az Alföldön, a dunántúli, felvidéki helyzettől eltérően, a városok tulajdonában voltak. A magisztrátus, a város helyi hatósága, maga döntött a legelőparcellázás sorsáról. Szegeden például hosszú lejáratú, 10 vagy 30 évre szóló bérletbe lehetett 5 holdas alapegységenként (tehát 5, 10, 15, 20 hold) legelőföldeket venni. Kecskemét város kisebb birtokegységeket ingyen adott a városi szegényeknek, illetve lehetett vásárolni is a külső legelőkből. A városhoz közeli Helvécián Weber Ede, Helvécia földbirtokosa parcellákat osztott ki a nála dolgozó családoknak. Debrecen „arisztokratikusabb” volt, mert ott csak azok kaphattak tanyaföldet, akiknek volt városi háza. Ezeken a legelőterületeken a felparcellázás után mindjárt tanyák épültek, és ezzel a tanyás gazdálkodással (Szeged és Kecskemét környékén) a városi szegénység előtt is megnyílt az önálló egzisztencia megteremtésének lehetősége. A városok eltérő politikája kihatott a tanyásodás későbbi alakulására. Egy dolog

azonban közös volt minden város esetében: a tanyai lakosság létszámának növekedése. Az 1850-1890 közötti években a Duna-Tisza közén és az Alföld más részein százezrével keletkeztek tanyák. 1850-1870 között Szeged tanyai népessége megkétszereződött, Kecskemété megháromszorozódott. E két város lett ebben a korban a legtanyásabb város az Alföldön. A fent említett városi letelepedési politika tette lehetővé ezt a fejlődést. 1910-ben az összlakosság 11%-a, az alföldi lakosság egyharmada tanyákon élt. A legtanyásabb megyék Csongrád, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Bodrog, Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Hajdú megyék voltak. A legmunkaigényesebb szőlő- és gyümölcsstermesztés és a baromfitartás inkább a kisebb gazdaságokra volt jellemző. A térségben a birtokos gazdák és bérlők nagy része is a tanyára költözött állandó jelleggel. Az állandóan lakott tanyát Balogh *farmtanyának* nevezi (Balogh 1965).

A tanyai társadalom fénykora

Trianon után felértékelődött az Alföld és benne a mezővárosi tanyák szerepe is, hiszen az ország csonkulása mellett nőtt az alföldi tanyás vidék aránya. *„1930-ban az Alföld lakosságának kerekén 30%-a, közel egymillióan éltek a külterületeken, közülük mintegy 800 ezer tanyán”* Beluszky 2001: 235).

A nehéz gazdasági és társadalmi helyzetben a Bethlen-kormány a tanyai lakosság iskoláztatását és a kulturális felemelkedést prioritásnak tartotta. A vallás- és közoktatásügyi miniszter Klebelsberg Kunó nevéhez fűződik az 1926. évi VII. törvény *„A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról”*. A törvény végrehajtása során mintegy ötezer tanterem és tanítói lakás épült, elsősorban az iskolai ellátás szempontjából is leghátrányosabb tanyás és aprófalvas térségekben. Márkus István kutatásaiból tudjuk, hogy Nagykorösi, amelynek határa 70 ezer holdon terült el, 1940-ben nyolc tanyai iskola működött. A tanyákat egy sugaras útrendszer kötötte össze a várossal (Márkus 1979). A tanyai iskolák körül helyenként más intézmények, például kápolnák vagy a külterületi közigazgatás megszervezésére létrehozott ún. kapitányságok, boltok, de még vasúti megállóhelyek is előfordultak. Csatári Bálint a tanyai társadalom fénykorának az 1930-as klebelsbergi iskola és pusztai templomépítő korszakot tartja, mert akkor *„a nép híres gazdaköröket, olvasóköroket szervezett, segítettek egymást, sok helyen valódi társadalmi közösségé fejlődtek”* (Csatári 2004: 16).

A mezőváros a tanyasiak számára a piacot és a magasabb, városi, civilizáltabb életmódba való bekapcsolódást biztosította. A tanyasiak friss és jó minőségű áruval látták el a városiakat, termelésük egy része pedig exportra került. A szőlőtermelő térségekben *„két világháború között meghonosodott a köztes művelés. Ez azt jelentette, hogy a szőlő közé gyümölcsfákat és nyári zöldségféléket (babot, burgonyát, tököt, káposztát) ültettek azért, hogy minél takarékosabban kihasználják a meglévő földterületeiket. A fordulatot a városi piaci igények ösztönözték. Ez a szerkezetváltás idézte elő a további kitelepülést a tanyákra azért, mert ott akkor már állandó munka folyt, ahol a gazda dolgozott, de ugyanakkor a szőlőmunkásokat is felügyelte”* (Kovács 2020: 91).

Erdei szerint a kertkultúra kialakulását a *„mezőváros szervezete, társadalmi légköre és városiassága tette lehetővé, másfelől pedig a kertkultúra visszahatott és tovább gyarapította a*

mezővárosok városiasságát, társadalmi emelkedését és fölszabadulását, éppúgy, mint a város képét” (Erdei 1974: 152).

Ez a korszak a tanyakutatás első fénykorává is vált. Az imént idézett Erdei Ferenc a tanyák kialakulását elsősorban a néprajzos Györffy István 1937-ben megjelent *„A magyar tanya”* című tanulmányából kiindulva, az ősi magyar (15-17 századi) szállásrendszerre vezette vissza. Györffy tanyát a következőképpen határozza meg *„A tanya vagy régebbi néven szállás alatt a magyar Alföld szétszórt, magányos telepeit értjük, melyek ma mezőgazdasági munkák, s általában a gazdálkodás központjai, régebben pedig a lábas jószág teletető helyei voltak. [...] A magyar földművesnek az Alföldön két telepe van, egyik a városi vagy falusi lakóháza, másik a határban lévő nyári, vagy téli szállásul szolgáló tanyája”* (Györffy 1937: 70). Erdei Ferenc szerint: *„a tanyák nem önálló települések, hanem egy-egy község mezőgazdái az állattenyésztés révén kialakult külső telepei, amelyek azonban beletartoznak az illető község szerves részébe.* (Erdei 1976: 12). *„Tulajdonképpen a tanyát Erdei elhatárolja a magában álló parasztháztól, az „Eisenhof”-tól, és a hazai paraszti polgárosodás sajátos termékeként és feltételeként értékeli”* (Dénes 1980: 320). Erdei polgárosodás alatt azt értette, hogy a gazdák, (az önellátáson túl) árutermelést is folytatnak és szorosan bekapcsolódnak a mezővárosi életbe. Erdei 1942-ben a *„Magyar tanyák”* című könyvében a tanyának az anyatelepüléshez való viszonyuk alapján három típust vázol fel: nagygazda-, kiscgazda- és farmtanya. A *nagygazda tanyán* a cselédek laktak. A gazda a városi házában lakott családjával, és csak a nagyobb munkálatok alkalmával, legfeljebb néhány nap volt a tanyán. Ennek a típusnak a szerző kevés teret szentelt. A *kiscgazdatanya* volt Erdei számára az *ideális és domináns tanyatípus*. E típus esetében a munkaképes fiatal gazda egész éven át kint lakott a tanyán családjával úgy, hogy volt neki ott egy berendezett háztartása is. Az igazi otthona azonban a városban volt, ahová öregségére beköltözött, és ahová vasárnap és piaci napokon bejárt és ahol akkor még az az idős szülők laktak. Az ünnepnapjai is a városi házban zajlottak. Azért tartotta ideálisnak Erdei a kiscgazdatanyát, mert ott szétvált a munka és a civil élet, a tanya elsősorban termelési célt szolgált, és ott a gazda munkaképes korában tartózkodott. A városban, ahol háza volt, lehetősége nyílt arra, hogy kulturált életet éljen. A *farmtanya* Erdei szerint ugyanaz, mint egy ház a faluból, csak kiemelve a zárt sorból, a termőföldre ültetve át. Tehát állandó és örökös otthont, kitelepülést jelent, és a teljes háztartás is a tanyán volt. Az ilyen tanyához már nem tartozott városi (esetleg falusi) ház, amely otthonul szolgált volna. Erdei szerint ez a tanya a benne lakóknak egyetlen és kizárólagos otthona a bölcsőtől a sírig (Erdei 1976). Erdei a gazdasági hatékonyság és az életmód minősége szerinti a következő sorrendjét állította fel: Kiscgazda tanya, falu, farmtanya. Tehát a farmtanyát még a falunál is rosszabbnak tartotta (Kovács 2020).

Mendöl Tibor a kor kiemelkedő földrajtudósa a tanyát Erdeitől gyökeresen eltérően, magányos településként határozta meg. Ő a tanyát úgy jellemezte, hogy annak mindkét eleme a lakóhely-egység és a munkahely-egység, térbeli zárt együttest alkot. *„A tanya egy háztartás lakóhelye, ezt képviselik a tanya épületei; ugyanennek a munkahelyét a tanyához tartozó megművelt földterület képviseli. Az egyik tanya épületei közvetlenül érintkeznek ugyanannak a tanyának megművelt területeivel, azaz munkahelyével, ellenben nem érintkeznek a legtöbb esetben a másik tanya épületeivel, mert hiszem az egyik tanya épületei és a másik tanya épületei*

közé a munkahely-egységek ékelődnek. Ez a jellemzője a magányos településeknek” (Mendöl 1963: 18).

„A tanya-kérdés a XX. századi Magyarországon mindvégig politikai kérdést is jelentett” (Duró 2000: 178). Ebben a korban tudományos körökben, a tanya-kérdéstől nem függetlenül, éles vita folyt, arról is, hogy milyen települést tekinthetünk városnak. Erdei e téren a mezővárost/parasztvárost emelte ki hangsúlyozva, hogy a sajátos történelmi fejlődés miatt eltér ugyan a nyugat-európai, de a dunántúli, az erdélyi, és a felvidéki városoktól is, de az Alföldön ez az ideális város. Az alföldi mezőváros alatt a lakott területet a határral együtt, vagyis a település egész közigazgatási területét értette. A „Magyar város” című művében maga Erdei ismételt részt vesz a *város vitában*, miközben bírálja a statisztikusokat, akik szerint „város csak az a lakott hely, amelyben bizonyos számon felüli lakosság tömörül” (Erdei 1974: 14) illetve a településföldrajzosokat. Ez utóbbiak szerint leegyszerűsítve úgy tartják, hogy „város minden nem mezőgazdasági település, ha bizonyos nagyságot elér” (Erdei 1974: 15). Ebben a kérdésben Mendöl Tibor Erdeitől eltérően úgy érvelt, hogy Magyarországon, és különösen az Alföldön a közigazgatási egységek csak ritkán jelentenek földrajzi települési egységet is. Vagyis az Alföldön a városok népességszámából le kell vonni a tanyavilág népességét, sőt még a belterület östermelő rétegét is, és a város határát a zárt beépítés határánál húzta meg (Timár 1988). Mendöl 1941-ben – „*Megjegyzések Erdei Ferenc: A tanya települések földrajzi szemlélete című cikkéhez*” – írásában Erdeire utalva kiemelte, hogy vele hasonlóan elismeri azt, hogy a mai tanyarendszernek kétségtelenül vannak az ősi magyar szállásrendszer emlékét őrző jegyei, de azt is jól látta, hogy nemcsak az Erdei féle tanya-város kapcsolat létezik kizárólagosan, hanem vannak magányos önálló tanyák is, sőt azok vannak többségben. Ebbe a csoportba sorolja a cselédes- és kizsádatanyák döntő részét, amelyekről azt írja, hogy az ott lakóknak alig van valami kapcsolatuk a várossal, amelynek határában élnek. Ezeket falusias magányos településeknek tartja. Kettőjük vitája a településföldrajzi tanulmányok máig kedvelt hivatkozási alapja, amelyet az alábbi két idézetben összegezzünk: „*A geográfus ugyanis szórványnak, még hozzá olyan szórványnak tekinti a tanyát, amely a zárt településből való kiköltözés - ún. másodlagos településszóródás - eredményeként jött létre. [...] Az etnográfusok ezzel szemben azt vallják, hogy a tanya tartozéktelepülés, hiszem a határba kihelyezett mezőgazdasági üzemközpont eredetileg a belterületi otthon kiegészítése volt. Azok a családok, akiknek élete megoszlott a „kinti” tanya és a „benti” lakóház között, sohasem szakadtak ki az anyatelepülésből*” (Duró 2005: 8-9). „*Az elhíresült - Erdei és Mendöl - vitában mindkét félnek igaza volt. A tanyák azon nagy hányada, amelyek többsége a török hódoltság utáni elnéptelenedett területeken, bérelt legelőkön, pusztákon jött létre, teljesítette a falusias magányos település kritériumait. Tehát kielégítette a lakó - és a munkahely térbeli együtteseként Mendöli településfunkció követelményét*” (Csatári 2005: 2).

Összegzésként kiemelhető, hogy tanyák az Alföldön a török hódoltság után kétféle módon jöttek létre: Az egyik eset az volt, amikor az elvadult, elnéptelenedett pusztákra a betelepítettek, vagy önként odavándorlók maguk hozták létre szálásokat¹. Ehhez hasonló még

¹ A 19. századig még a szállás kifejezést használták, ezt váltotta fel a tanya.

az is amikor a zárt településről, különösen a határ felparcellázása után, folyamatos volt a tanyaára költözés, közöttük szép számban voltak olyanok, akiknek nem volt háza a városban. Ugyancsak nem volt városi háza azoknak, akik távoli vidékekről jöttek az Alföldre szerencsét próbálni. Ezeket nevezzük szórvány tanyáknak. A másik eset az volt, amikor a határba kihelyezték a mezőgazdasági üzemet, de az anyatelepülésen megmaradt az otthonuk és a kitelepült mezőgazdasági üzem a városi ház, otthon részét képezte. Ebben az esetben a tanya tartozéktelepülés. Ha abból a népszámlálási adatból indulunk ki, hogy 1910-ben az alföldi lakosság egyharmada tanyán élt (Balogh 1965), és 1930-ban sem változott a tanyák aránya, akkor megállapítható, hogy a 20. század közepéig a szórványtanyán élők voltak többségben.

A tanyák megsemmisítése felé vezető folyamat

Még be sem fejeződött a második világháború, amikor Debrecenben az ideglenes nemzeti kormány elfogadta a 600/1945. számú miniszterelnöki rendeletet, amely „*A nagybirtok megszüntetéséről és a földműves nép földhöz jutásáról*” címet viselte. A rendeletet Nagy Imre a Magyar Kommunista Párt földművelési minisztere hirdette ki. Ez alaklommal mintegy 650 ezer szegényparaszt és földnélküli mezőgazdasági munkás kapott átlagosan 5,6 hold földet.

Az ország ekkor romokban hevert, és súlyos élelmiszerhiány volt. Az új gazdák az Alföldön 75 000 tanyát építettek fel, nagyobb részük a saját erejével és fogyasztási szükségleteik rovására, azaz szigorú önkorlátozás révén (Szakács 1998). Az 1949-es népszámlálás alkalmával 1,1 millióra nőtt a tanyai lakosok száma. Ebben az időszakban magyar parasztság még elkeseredetten ragaszkodott az egyéni gazdálkodáshoz. A földtulajdon gyökerei erősebbek voltak a közgondolkodásban, mint a többi kelet-európai államban (Donáth 1977). „*Az agrárvárosok minden szempontból hátrányos helyzetbe kerültek a sztálini szocializmus értékrendjében*” (Duró 2000: 183). A beszolgáltatás és a kuláküldözés terhei alatt megtörték a gazdagabb polgárparaszti réteget. Ebben a folyamatban a hatalom különösen figyelt az alföldi tanyás gazdák megsemmisítésére (Bögre 2010). A hatalom új település- és gazdálkodási rendszert akart kiépíteni. Ennek egyik szereplője Erdei Ferenc lett, aki belügyminiszteri, majd Tanyai Tanács elnöki tisztségbe került. Fontos szerepe lett az új tanyapolitika alakításában is. Emlékeztetőül 1939-ben a Magyar Tanyákban még azt írta, hogy „*...ne a tanyák falvasíttassanak el, hanem a falvakat kell a tanyák irányába alakítani. Tehát nem az a feladat, hogy fölöslegesen erős apró helyi központok alakuljanak ki...*” (Erdei 1974: 230-231). Az új hivatal, a Tanyai Tanács, 236 tanyaközpontot jelölt ki és közreműködésével elkészült az 1300/1949. számú kormányrendelet a külterületi építkezések korlátozásáról, illetve tilalmáról. Ettől kezdve csak a kijelölt tanyaközpontokban lehetett építkezni. Az alföldi városok nagykiterjedésű határait felosztották kisebb részekre. Az elcsatolt területek méretét és lakosságát tekintve egyaránt a két leginkább tanyás alföldi város - Szeged és Kecskemét - volt a legnagyobb kárvallott: „*mindkettő történeti településhatárát 9-9 leendő tanyaközség között osztották fel*” (Duró 2000: 183). A tanyaközpontokban a lakóépületek építése, és a beígért középület- és infrastruktúra-fejlesztések (tanácssháza, iskola, orvosi rendelő, tanácsi szolgálati lakások, gyógyszertár, fűrt kút, beton bekötőút, villany bevezetése) nagyon vontatottan haladtak előre. Látva ezt a Tanyai Tanács 1953-ban már csak 82 tanyaközpont fejlesztését tartotta időszerűnek. Erdei javaslatára a szervezet 1954-ben feloszlatta magát (Hajdú 1990). A

fenti kormányrendelet azonban, amely a tanyai építkezést tiltotta, egészen 1986-ig érvényben maradt. Ezzel a modernizáció lehetőségét vonták meg a tanyán élőkől.

A szocialista hatalom szemszögéből megközelítve, a tanyák megsemmisítésének lenagyobb „eredményét” a kollektivizálással érték el. Ebben a folyamatban a mezőgazdaságban a magántulajdont elkobozták és a termőföldeket – szovjet mintára – állami gazdaságok és termelősövetkezetek működésébe vonták. Két kollektivizálási hullám zajlott le: az elsőt 1948-1953, a másodikat 1959-1961 között hajtották végre. A termőföld-területeknek az előbbiben 20, az utóbbiban 96 százalékát kollektivizálták. A parasztokat pszichikai nyomás, de akár fizikai erőszak alkalmazása mellett léptették be a tsz-be. A tanyai parasztokat a kollektivizálás kétszeresen sújtotta, mert nem csak a földtől, és állataiktól² fosztották meg őket, hanem gyakran a tanyától is meg kellett válniuk. Sok emberi tragédia történt ekkor a parasztok körében. Volt, aki felgyújtotta a tanyáját, hogy másoké ne legyen, és volt, aki öngyilkos lett. Erről a korról a következőképpen vallott 1983-ban egy egykori jómódú tanyai balástyai tsz-tag: *„1956 után fellélegeztünk, mindig jobb és jobb lett az életünk. Úgy éreztük, hogy végre szabadok vagyunk. 1961-re már mindenünk megvolt. Hogy milyen volt az, amikor jött a tsz? Hát, tudja, olyan, mint amikor szépen megterítik a vasárnapi asztalt, és amikor leülünk enni, akkor elvisznek mindent előlünk”* (Kovács 2020: 129).

A tanyákat azért kellett felszámolni, mert azok az eltervezett nagy földtáblák kialakítását akadályozták. A kollektivizálással a hatalom azt is el akarta érni, hogy az ipar számára munkaerőt vonjon el a mezőgazdaságból. Az elsődleges prioritás a nehézipar fejlesztésén volt. Mindezt a modernizációs ideológiaként hirdették meg. 1960-1961-ben azonban ellátási zavarok keletkeztek, s az ország alapvető élelmiszerekből is (pl. hagyma és burgonya) behozatalra szorult. Többek között azért, hogy ez ne következzen be a jövőben, 1960 márciusában meghoztak egy törvényerejű rendeletet, amely kötelezővé tette egy hold³ háztáji föld juttatását a közös használatban álló földekből azok számára is, akik belépéskor nem hoztak földet magukkal (Tumonyi 1997). Az egy hold háztájit a tanyák esetében a tanya körül mérték ki. A tsz-ben a tagok által elvégzett munkát az 1960-as évek elején nem pénzben, hanem munkaegységekben mérték, és csak a következő év zárszámadásakor, tehát utólag állapították meg és fizették ki egy-egy munkaegység pénzbeli értékét. Az így megállapított érték sokszor csalódást okozott a tagoknak, mert az alacsonyabb volt, mint amit ígértek nekik. Ezért a háztáji földet olyan gondosan művelték, hogy ha a közösben semmit sem kapnak, akkor is meg legyen egész évre a kenyérük.

A kollektivizáláskor a termelősövetkezetek mellett néhol még úgynevezett egyszerűbb szövetkezeteket, szakszövetkezeteket hoztak létre. A szakszövetkezeteket egyrészt racionális megfontolásból hozták létre, például a Duna-Tisza közén, ahol korábban a gazdák a szőlők közé gyümölcsfákat telepítettek és a sor- és tőtávolság, valamint a fajtaösszetétel miatt lehetetlen lett volna a nagyüzemi tsz-művelés és a gépesítés. Szakszövetkezetek alakultak a zöldség- és

² Csak egy nagy állatot (ló, szarvasmarha) tarthattak meg.

³ 1 katasztrális hold = 0, 57 hektár.

gyümölcsstermő területeken, a speciális kultúrák körzeteiben (paprika, dohány), tehát ott, ahol magas volt az élők munkaráfordítás. Országszerte olyan helyeken is létrejöttek szakszövetkezetek, ahol a tagság közös gazdálkodással szembeni tartózkodása az országos átlagnál nagyobb volt, illetve a helyi pártvezetők rugalmasabban viszonyultak a tévesítéshez. A szakszövetkezet abban tért el a termelőszövetkezettől, hogy a kollektivizáláskor a tagok tulajdonában lévő szántó, rét, legelő, szőlő, gyümölcsös és erdőterület beviteli kötelezettség alá esett ugyan, de az alapszabály módot adott arra, hogy a tagok saját földjeiket fel nem osztható vagyoni címen, adó- és vagyoni hozzájárulás (járadék) fizetése mellett használatra „visszakapják” és azon tovább folytassák a magángazdálkodást. A járadékfizetés módját helyileg határozták meg, gyakori eset volt például, hogy a tagoknak a szakszövetkezeten keresztül értékesített termények árából a szövetkezet 10%-ot levont (Kovács 2020). A szakszövetkezetek a későbbiekben nem részesültek az állami támogatásokból, viszont az ilyen esetekben a tagság körében nem vészett ki az önálló gazdálkodási hajlam. Mint látni fogjuk, a tanyák napjainkban leginkább ott maradtak meg, ahol korábban szakszövetkezetek működtek.

Feltevődik a kérdés, hogy mi lett a tanyasiakkal a kollektivizálás után? A statisztikai adatok tükrében a tanyasi-népességcsökkenés a következőképpen alakult: „*Tanyai lakosok száma még 1960-ban is 694 000 volt az alföldi megyékben, de két évtized múlva már csak 279 000-en éltek tanyán*” (Romány 1998: 350).

Az erőszakos hatalmi-politikai beavatkozások: a tanyaellenes intézkedések, a tanyaközpontokba irányítás, az építési tilalom és a kollektivizálás alapjaiban rendítették meg a tanyai társadalmat. Az első reakció a menekülés a mezőgazdaságból, ebben az esetben még a tanyáról is. A szülők gyerekeiknek azt tanácsolták, hogy hagyják el a tanyát és menjenek a városba, mert csak ott lehet boldogulni. A szülői eltanácsolás a későbbiekben is folyamatos volt, így a tanyán maradtak életkora egyre jobban emelkedett, beindult az előregedés folyamata. Kutatásainkból tudjuk, hogy a tanyai iskolákat az 1970-es évek elején bezárták. Az 1980-as években láttuk, hogy az egykori impozáns klebelsbergi iskolaépületekben a tsz libái tanyáztak (Kovács 1988). Márkus Istvántól tudjuk, hogy Nagykőrösön a tanyai nagygazdák már a földosztáskor elmenekültek, de az egykori középgazdáknak is alig akadt a tanyán hírnöke az 1970-es években. Az ő tanyáik egy ideig üresen álltak, a tsz egy részét bekebelezte, vagy jelképes összegért megvette a tanyaépületeket a volt tulajdonosoktól és odakötöztette a saját dolgozóit. A hajdani feltörekvő szegényparaszterek és az ő leszármazottaik voltak azok, akik örömmel éltek ezzel a lehetőségekkel. Az új tanyalakók dolgoztak a tsz-ben, a tanyán állatokat tartottak, művelték a háztájit és részesművelést vállaltak a tsz szőlőterületein. Sok munka árán, önkiszákmányolással, de elérhették azt, amit addig soha, hogy a társadalmi ranglétrán előrelépjenek. 1967 után a mezőgazdaság egyre pozitívabb megítélést kapott az állampárt részéről, és az ebben az ágazatban tevékenykedők is tudtak boldogulni. Az állattartás és a kertészet terén jelentős volt a második gazdaság szerepe. Az előállt helyzetben előfordult az is, hogy a tulajdonosok a beleterületre költöztek, de a tanya volt a gazdálkodás telephelye; később, amikor a gyerekek felnőttek és megházasodtak, akkor a fiatalok maradtak a tanyaközpontban, a szülők pedig kiköltöztek a tanyára. Így tehát a generációk lakhelye a tanya és a központ között megfordult a két világháború közötti helyzethez képest. Ugyanakkor 1960-tól, de különösen 1970-től egyre több lett az üresen álló, romos, illetve lebontott, vagy összedőlt tanyaépület a határban. Ezzel együtt drasztikusan csökkent a tanyai lakosság is, de a csökkenés területileg

aránytalanul ment végbe. 1949-ben még az egész Alföldre többé-kevésbé jellemző a tanyarendszer. Az azt követő negyven évben a szántóföldi kultúrákra, gabonafélékre, takarmánynövényekre és állattartásra alkalmas tiszántúli térségekben alig marad a tanyáknak hírmondója, míg a Duna-Tisza közén főleg a Homokhátságon, illetve azokon a területeken, ahol szőlő- zöldségfélék- és gyümölcsstermesztésre alkalmas földek vannak - és ahol a szocializmusban szakszövetkezetek voltak - maradtak meg a tanyák a legnagyobb arányban.

Tanyák a rendszerváltás után

Mint ahogy korábban említésre került, 1986-ban a tanyákra vonatkozó építési tilalom megszűnt. 1992-től kezdődően megszülettek azok a törvények, amelyek lehetővé tették, hogy a termőföldekre vonatkozóan a szocializmusban létrehozott közös tulajdont felszámolják, és helyette ismét visszaállhatott a magántulajdon. Ezt a jogi, törvényhozási folyamatot Magyarországon kárpótlásnak hívták. A kárpótlás végrehajtása során az egykori tulajdonosok visszaigényelhettek a szocializmus során elvett földjeik aranykorona⁴ értékével megegyező területet. (Kovács, 2006). A jogalkotó lehetővé tette, hogy az egykori tulajdonosoknak a földet a saját tanya körül mérjék ki.

A rendszerváltás eufóriájában sokan a tanyai gazdaságok tömeges újraéledését, az ország „újratanysodását” remélték. A fő irány azonban az lett, hogy a tanyákon tömegével szűnt meg, vagy csökkent le az addig jól működő kistermelés. Ennek számtalan oka volt, közülük két tényezőt emelünk ki. Az első az, hogy a mezőgazdaság piaci helyzete megváltozott. Addig a magyar mezőgazdaság elsősorban a hiánygazdaság piacára termelt, ettől kezdve pedig a piacgazdaságban kellett a magyar termékeket megméretniük, azaz versenyképesnek lenniük. Ennek a feltételnek akkor sok tanyai termelő nem tudott megfelelni és elbizonytalanodtak. A második ok a tanyai lakosság demográfiai szerkezete volt. A rendszerváltásig is jellemző volt az elöregedés, és az is, hogy inkább az alacsonyabb társadalmi státuszúak költöztek, illetve maradtak a tanyákon. A rendszerváltás után további új negatív folyamatok keletkeztek: a tanyákon, ugyanis a városból és a munkaerőpiacról kiszoruló elszegényedett családok érkeztek és megjelent a megélhetési bűnözés. A városok környékén a szuburbanizációval együtt járt, hogy a tanyás térségekben helyenként tájromboló épületeket húztak fel, és ott egymás szomszédságában kerültek az „újgazdagok” épületei és a hagyományos tanyai épületek (Csatári – Farkas 2018).

Látva a megváltozott tanyavilágot és a gondokat, az ezredfordulón a kutatók számára a *tanyakérdés* ismét fontossá vált és ez a korszak lett a *tanyakutatás második fénykora*. Ennek a korszaknak a pozitívuma, hogy az 1940-es évek eleji korszaktól eltérően, ezúttal a kutatást némi fejlesztés is követte.

⁴ Az aranykorona érték a földterület jövedelmét jellemző mérőszám. Az 1875. évi törvény előírásainak megfelelően a földparcellák kataszterbe való felvételénél azok tiszta jövedelmét az akkor érvényes pénzben (aranykoronában) állapították meg. Az aranykorona érték többször módosult, és idővel legfeljebb már csak tájékoztatást nyújtott a különböző földterületek minőségi különbségéről. Az aranykorona érték jobb híján a XX. század végén is használatos volt. A mai Magyarországon egy hektár átlagos szántóterület 19 aranykoronát tesz ki.

A tanyakutatás elsősorban a kecskeméti Alföldi Tudományos Intézethez és személy szerint Csatári Bálinthoz és munkatársaihoz kötődött. E korszak az Európai Unióhoz (EU) való csatlakozásunk időszaka is, és ezzel összefüggésben a *vidékfejlesztés* egy új önálló kifejezés lett. Ennek az az oka, hogy az Európai Unióban a vidékfejlesztésre, már az ország előcsatlakozása (2000-2004) során is pénzügyi támogatás⁵ állt rendelkezésünkre. Ezeknek a támogatások a megszerzési módja a tanyaiak számára eddig ismeretlen volt. Jellemzőjük, hogy a pénzügyi forrásokat pályázat révén, tehát nem alanyi jogon és nem is a központból leosztott módon lehetett megszerezni, ugyanakkor sok papírmunkával járt. Az előcsatlakozási tárgyalások során a magyar kormánynek meg kellett határozni a fejlesztési irányokat, vagyis meg kellett fogalmazni egy, az európai uniós elvárásoknak megfelelő, saját vidékfejlesztési tervet. A terv készítése során született meg többek között az az elképzelés is, hogy *a megújulásra képes tanyás térségeink is az európai szellemű vidékfejlesztés kiváló terepei lehetnek*. Ezzel összefüggésben a Lakiteleki Népfőiskola támogatásával létrejött a 2002-2003. évi Tanyakollégium program, azzal a céllal, hogy – a tanyák viszonylagos fennmaradását tekintve is fontos térségben, a Kiskunságban (Kecskemét és Kiskunfélegyháza környékén) – átfogó alkalmazott kutatást, sokoldalú helyzetfeltárást végezzenek, és fejlesztési ajánlásokat fogalmazzanak meg. A szakmai munkát az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetére bízták, a kérdezőbiztosok pedig a Szent István Egyetem hallgatói voltak. Későbbi a munkába bevontak más egyetemi oktatókat, tudományos kutatókat és néhány politikust is. A hallgatók 2002-ben 24⁶ településen, 800 tanyán kérdőíves lekerdezést, 2003-ban pedig 200 tanyán mélyinterjúkat készítettek. A kutatás eredményiről konferenciákon és önálló kiadványokban számoltak be. Összegző kiadványukban (Csatári – Kiss 2004) ajánlásokat fogalmaztak meg, többek között a kormányzatnak is a következő módon: *„a szubszidiaritás és a decentralizáció elveire is tekintettel a rendelkezésre álló és az EU csatlakozás nyomán bővülő (ágazati) környezetvédelmi, természetvédelmi, vidéki infrastruktúra-fejlesztési, mezőgazdasági és vidékfejlesztési, szociális és társadalmi felzárkózási programjainak és forrásainak legalább arányos részét tudatosan koncentrálja a megújulóképes tanyás térségekbe”* (Csatári-Kiss 2004: 52).

A múltban, beleértve az 1990 előtti egész korszakot, a tanya a mezőgazdasági üzem egyik fontos formája volt. A fenti, a kormányznak címzett ajánlásokból kitűnik, hogy a kutatók ekkor már látták, hogy a tanyák gazdasági funkciója megváltozott, ezért nem csak a mezőgazdaságot kell majd fejleszteni. A kutatásban fontos szempont volt annak feltérképezése, hogy milyen volumenű gazdálkodás folyik és milyen üzemkategóriákban végzik a gazdák a munkájukat. Az idevonatkozó eredmények közül mindenképpen érdemes kiemelni a számszerű adatokat. Farkas Jenő Zsolt a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium

⁵ „Sapard (Program a mezőgazdaság- és vidékfejlesztés különleges megsegítésére az előcsatlakozási időszakban)” (Kovács 2012: 25).

⁶ 1949-ben ezen a 24 településen a lakosság kétharmada tanyán élt. Ez az arány 1980-ban is még 40, 1990-ben pedig 29 %-ot tett ki (Csatári – Kiss 2004: 160-161).

gazdaregisztrációjának⁷ adattárából indult ki, és nemcsak a hagyományos értelemben vett tanyai gazdaságokat, hanem minden olyan mezőgazdasági üzemet bevont az elemzésbe, amelynek a székhelye tanya volt. A térség összes gazdájának 5,72 %-a, azaz 1618 regisztrált gazda került a vizsgált csoportba. Ezeket a gazdákat négy üzemtípusba sorolta (zárójelben a gazdaságok száma): házkörűli gazdaságok (513), részmunkaidős és kiegészítő gazdaságok (650), családi gazdaságok (357) és mezőgazdasági vállalkozások (70).

A házkörűli gazdáknál nem a mezőgazdaság képezte a megélhetést, hanem estleg csak kiegészítette azt, elsősorban az önellátás révén. Ezek a gazdák általában nyugdíjasok voltak és az élelmiszer-szükségletek kielégítése mellett a tradíciók miatt gazdálkodtak. A *részmunkaidős és kiegészítő gazdálkodás* esetében az önellátáson kívül a gazdaság jövedelemkiegészítő szerepe is fontos. Mindkét típushoz tartozók általában vegyes gazdálkodást folytatnak. A *családi gazdaságok* és a *mezőgazdasági vállalkozások*, az előzőektől eltérően a mezőgazdaságból éltek, fiatalabbak voltak, mint a gazdák másik két csoportjához tartozók, és a szakosodás is megjelent náluk. Sokat elmondott az ágazat koncentrációjáról az, hogy „a mezőgazdasági vállalkozók az árbevétel alapján a termelés 80 %-át adták, míg a mintából arányuk csak 4%” (Farkas 2004: 77). Nem meglepő, hogy a másik végletet a házkörűli gazdaságok képezték, amelyek az összárbevétel 0,75%-át mondhatták magukénak, a mintán belüli arányuk pedig 31,7% volt. Egy másik korabeli tanulmány is kiemeli, hogy „a tanyán zajló mezőgazdasági tevékenységre tehát jellemző, hogy néhány nagygazdán túl uralkodóan a kistermelők tömegeinek gazdálkodása határozza meg” (Molnár 2004: 81). A tendencia az volt, hogy megindult egy erős birtokkoncentráció és gyakran szétvált a tanya és a föld tulajdonlása. Továbbá „a tanya mezőgazdasági tevékenységet nem folytató sajátos lakóhelyé alakul, vagy csupán szabadidő eltöltésére alkalmas hobbi-, pihenőhelyé válik [...] ilyenformán a mezőgazdasághoz csak részben vagy egyáltalán nem kötődik” (Molnár 2004: 80).

A kutatók munkája itt nem állt meg. A vizsgálat következő terepe a Homokhátság lett. Ebben a térségben van az országban a legtöbb tanya. Az 1990. évi népszámlálástól számítva a tanyasi lakókat már nem külön, hanem a többi külterületi lakossággal együtt mutatatták ki. Akkor és a következő 2001-es népszámlálás alkalmával 200 000 külterületi lakost írtak össze; ezeknek a fele a Homokhátságban található. Három megye 104 települése sorolható a Homokhátság tanyás vidékéhez. Ezen belül „a Homokhátság külterületein élők közel 60 %-a Bács-Kiskun megyei, 25 %-a Csongrád és 15%-a Pest megyei lakos” (Petrás 2006: 63). „Az Országos Területfejlesztési Hivatal (OTH) Kiemelt Térségi Programok Főosztálya 2005-ben megbízást adott a VÁTI Kht-nak és az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézetének a tanyás térségek helyzetének javítására, különös tekintettel a tanyavillamosítási feladatokra vonatkozó átfogó fejlesztési program kidolgozására” (Czene - Jávor 2006: 14).

A kutatás eredményeit taglaló hatalmas anyag⁸ a mai napig az érdeklődők számára is hozzáférhető. A Falu c. folyóirat 2006 évi 2. különszámát teljes egészében ennek a témának

⁷ A regisztráltak azok, akik valamilyen mezőgazdasági támogatásért folyamodtak.

⁸ Forrás: www.alfoldinfo.hu/tanyakutatás

szentelték. Terjedelmi okokból kifolyólag, ebből a felmérésből csak a mezőgazdaság üzemi típusaira térünk ki.

A mezőgazdasági üzemekkel foglalkozó részből kiderült, hogy a Homokhátságon arányosabb birtokstruktúra alakult ki, mint a korábban tárgyalt Kiskunságban. Mindkét elemzésnél ugyanazok voltak az üzemtípusok, de az egyes típusok részaránya és termelési volumene a két vizsgált térségben eltérően alakult. A Homokhátságon nagyobb volt a házkörű gazdaságok aránya (36,6%), de nagyobb volt az összárbevételből való részesedésük (7,3%) is mint a kiskunsági társaiké. Ugyanakkor a legnagyobb üzemmel rendelkező mezőgazdasági vállalkozók részaránya is nagyobb (8,8%) – sőt összes földterületből ők mondhatnák legnagyobb arányt maguknak (33,2%) – de az összárbevételből nem ők (16,8%), hanem a családi gazdaságok érték el a legmagasabb (63,1%) eredményt (Farkas – Gaborjákné Vydareny 2006). Ezekből az adatokból arra lehet következtetni, hogy a Homokhátság térségében egészségesebb birtokszerkezet alakult ki, mint a Kiskunságban.

Milyen gyakorlati kormányzati intézkedések történtek az elmúlt 30 évben a tanyák fejlesztése érdekében?

A tanyák támogatásakor figyelembe kell venni azt, hogy milyen típusú tanyáról van szó; ennek megállapítása ma nem könnyű feladat. A tanya a 20. század közepéig az önálló mezőgazdálkodás egyik fontos üzemformája volt az Alföldön és addig a tanyák között levő különbségek csak a gazdaság jövedelemszerző képessége alapján alakultak ki. A szocializmusban a tanyákon megmaradtak a kiüzemi gazdálkodás különböző formái, és kivételnek számított az, ha a tanyáknak csak lakófunkciójuk volt, még kevésbé, hogy hobbi-tanyákká váltak. A rendszerváltás után nagy átalakulás történt ezen a téren is. Ebben a máig tartó folyamatban, miközben tovább pusztulnak, a tanyák új funkciókat is felvesznek. Valamennyi kutatás alkalmával a szerzők megpróbálták a tanyákat típusokba sorolni, de „*a valóságban nagyon sok a még átalakulóban lévő tanya, melynek sorsát, a változás „kimenetét” nem tudhatjuk, csak a lehetséges irányokat vázolhatjuk fel a jelenlegi gazdasági, társadalmi, földrajzi feltételrendszer közepette*” (Matula 2005: 52).

Elsősorban a fenti honlap irodalmából kiindulva megkíséreljük a tanyatípusok irányait összegezni. Első helyen szerepelnek a *pusztuló tanyák*. A tanyaépületek elhagyása a szocializmusban kezdődött és a rendszerváltás után folytatódott. A pusztulásnak számtalan oka van, ezek közül kiemelkedik a tulajdonosok elhalálása. Az üresen álló tanyák az enyészet sorsára jutnak, ami rányomja negatív bélyegét a vidéki tájalakítás- és használat minőségére. A tanyákon a mezőgazdasági tevékenység is változott. A hagyományos mezőgazdálkodás mellett – amelynek mai típusairól az előzőekben, már szoltunk – megjelenik a tanyákon is az ökológiai gazdálkodás, amely harmóniában tud maradni a környezetével, a tanya múltjával és jövőjével. (Molnár 2004) Vannak olyan városi, akár leszakadó társadalmi csoportok, vagy éppen diplomások, akik életmódot változtattak és „*sikeresen életben tudták tartani a tanyai gazdaságot, áttértek a specializált növénytermesztésre vagy állattenyésztésre. A primőrárut üvegházakban termesztik, a hőmérsékletet, páratartalmat, öntözést számítógép vezérli. Ahol a gazdálkodók felismerték közös érdeküket, ott összefogtak és saját feldolgozó-üzemet létesítettek*” (Takács 2005: 45). Vannak olyan tanyák, amelyeken a tulajdonosok különféle szolgáltatásokat alakítottak ki a mezőgazdálkodás mellett vagy helyett, mint pl. a

lovasturizmus, illetve egyéb turisztikai szálláshelykiadási és ahhoz kapcsolódó gasztronómiai lehetőségeket kínálnak az ilyen környezetben a pihenni, kikapcsolódni vágyók számára. A tanya akár második otthonként is szolgál a városiaknak, esetleg a külföldieknek. A külföldiek főleg a dél-pest megyei, illetve másutt „általában a határ távoli csücskeiben, vagy az erdei környezetben fekvő tanyákat keresik, amelyeket aztán szépen fölújítanak, munkaalkalmat teremtve ezzel a helybelieknek” (Duró 2005: 18). A tanyán megjelenő új szolgáltatásokat a posztmodern fogyasztók igénylik. Azok, akik keresik az alternatív életformákat és akiknek fontos a csend, a nyugalom, a természetközelség. Ennek az érzésnek a szemléltetésére álljon itt a következő két idézet, amit egy 2019. évi falukutató táborban jegyeztük le „csendes nyugalmas, egészséges környezet, költői szépsége van a környezetnek” „... döbbenetes szabadságérzetet ad, az önrendelkezésnek azt az érzetét adja, hogy nincs beszorítva, bekorlátozva, nem zavarja a szomszédot” (Kovács 2021: 21-22).

Legtöbb tanya ma már lakótanya, ahol az idős, vagy ritkábban, az aktív korúak laknak, „akik azonosulnak a tanyai élettel” (Matula 2005: 5). Ezeknek a tanyaiaknak a fő megélhetését a nyugdíj-, vagy a munkahely biztosítja. Ők azok, akiknek nagyon erős a tanyaához való kötődésük. Az idősök életét végsőkéig leköti a ház körüli munka. „Itt a kövesút, helyben van a munka” „itt van minden, szeretek itt élni, próbálok megtermelni magamnak azt, amit megeszek” (Kovács 2021: 20). „A tanyák közel egyharmadán mára csak idős emberek élnek [...] Az alföldi tanyavilág jövője szempontjából lényegi kérdés, hogy mi lesz azoknak a tanyáknak a sorsa, ahol idős lakosainak a halála után nem marad „kötődő”, a tanya sorsáért felelősséget érző tulajdonos” (Matula 2005: 60-61).

A mai életkörülmények között a tanyai élethez a kötődésen túl az is elengedhetetlen, hogy legyen elektromos áram, úthálózat és ivóvíz ellátás. A tanyák fejlesztésének, azonban fontos része a törvényi keretek megteremtése is. „Míg az 1998-ban elfogadott Országos Területfejlesztési Konceptió még úgy fogalmazott, hogy a területfejlesztési politika „nyitott a tanyák fejlődésével kapcsolatban és fejlődésüket nem korlátozza”, a 2005-ben elfogadott hasonló dokumentum már egyértelműen kijelentette, hogy az európai szinten is táj-és kultúrtörténeti jelentőséggel bíró tanyás településrendszer és gazdálkodási forma olyan térszerkezeti struktúra, melynek fennmaradása nemzeti érdek. A koncepció a „rurális (vidéki) térségek területileg integrált fejlesztési prioritásai között részletezve szerepeltette a tanyás térségek revitalizálásának feladatait” (Perger-Kovács 2019: 254). A tanyafelmérések tanulságai alapján 2009-ben megszületett a Magyar Országgyűlés 49/2009. (V.27.) határozata a tanyák és tanyás térségek megőrzéséről és fejlesztéséről. Ezt követte 2015-ben a Tanyafejlesztési Program, de már 2011-től folyamatosan jelennek meg a tanyafejlesztési pályázatok.

„Tanyafejlesztési Program első két évében kiírt pályázatok céljai, rész céljai azt a logikát követték, amely elsősorban a tanyai gazdálkodás értékőrző megújításán keresztül látja elérhetőnek a tanyasi térségek fennmaradását, megújulását, valamint a tanyai életmód hátrányainak csökkentését, bár vitathatatlanul megjelentek a tanyai lakosok életkörülményeinek javítását és az alapvető szolgáltatásokhoz való hozzáférést szolgáló támogatások is (pl. tanyagondnoki szolgálatok fejlesztése)” (Perger-Kovács 2019: 260). A falugondnoki szolgálat a szociális alapellátáshoz tartozik. A tanyai életnek, mint arról már szó volt, vannak előnyei, mint a csönd, a nyugalom, a természet közelsége, de hátrányai is,

elsősorban az, hogy mindentől távol vannak. Ennek a távoságnak a leküzdésére találták ki a tanyagondnoki szolgálatot. A *tanyagondnok* helyismerettel és szociális érzékenységgel megáldott személy, aki egy kisbusszal, a helyiekkel kialakított személyes segítő kapcsolat keretében teljesít szolgálatot. A szolgálatok között lehet az ebédszállítás, a bevásárlás, az orvoshoz való eljutás segítése, a gyermekszállítás, a hivatali ügyintézés segítése, de kisebb házi segítségnyújtás is, illetve bármi, amire helyileg igény, illetve lehetőség van. Az 1997-től létező tanyagondnoki szolgálatot azok a települések indíthatják el, amelyeknek 70-400 főnyi külterületi lakosa van. A 400 főnél népesebb külterülettel rendelkező tanyás településeken pedig több tanyagondnok is teljesíthet szolgálatot. Gépkocsira pályázhatnak és 1998 óta állami normatíva is segíti a fenntartó helyi önkormányzatokat. (Duró, 2018) Ez a szolgálat a tanyán élők segítségének lágy módszere, amit leginkább a rászoruló idősök és a kisgyerekes szülők vesznek igénybe.

„2017 végén az alföldi tanyát hivatalosan hungaricum má is nyilvánították, mint kulturális örökséget” (Csatári-Farkas 2018: 33). Ettől az évtől kezdve a Földművelési Minisztérium pályázatot hirdet az „Év Tanyája” díj odaítélésére. Négy kategóriában lehet pályázni: „Az Év Tanyagazdasága,” „Az Év Hagyományörző Tanyája”, „Az Év Határon túli Tanyája” és „Az Év Tanyája Közönségdíj” (Matus 2018: 93). A pályázatkiírónak az a célja, hogy magas szintű elismerésben részesítse azokat az egyéni tanyagazdaságokat, amelyek azáltal, hogy a természeti környezettel összhangban, a tájba és az adott térség gazdasági és társadalmi szövetébe megfelelően illeszkedő tanyagazdaságot hoztak létre, jó mintául szolgálhatnak más tanyák számára.

Összegzés

A tanya a mezőgazdaság kollektivizálásáig, az 1960-as évek elejéig, a zárt településtől elkülönülő térben lévő mezőgazdasági üzem volt, amely a lakóházból, a gazdasági épületekből és a hozzátartozó földterület együtteséből állt. A tanya előnye a mezőgazdasági földterület közelségében, a hátránya a civilizációs javak hiányában volt. Tanulmányunkban bemutattuk, hogy tanya a török hódoltság urántól a 20.század közepéig, az Alföldön egy sajátos mezőgazdasági termelési és településszerkezeti rendszer volt. A tanyai gazdálkodás számtalan átalakulási folyamaton esett át, továbbra is változik, de a mai napig az alföldi kultúrtáj szerves részét képezi. A mezőgazdaság teljes kollektivizálásáig a tanya gazdasági funkciója az elsődleges, a lakófunkció csak másodlagos volt. Annak alapján, hogy kik laknak a tanyai lakóházban a szakirodalom két típust különböztet meg: az egyik estben a tanyai lakóház a bentlakóknak egyetlen otthona, ez a szórványtanya. A másik estben a gazdának a tanyai lakóépülete mellett a település belterületén is van háza. A gazda mindkettőhöz kötődik, de a tanyai lakóépületben állandó jelleggel alkalmazottai, bérlői vagy felnőtt családtagjai élnek.

A tanyai gazdálkodás fénykora 1850-1949 között volt. 1949-ben 1,1 millióan éltek a tanyákon. 1949-től kezdődően erőszakos hatalmi-politikai beavatkozások sorozata érte a tanyák lakóit. Először megtiltották a tanyaépítést és a felújítást, az ottélőket tanyaközpontokba kényszerítették, majd tíz évre rá a földjeiktől is megfosztották. Ezek után nem az a kérdés, hogy miért szűntek meg a tanyák, hanem inkább az, hogy miért maradtak meg? A tanyaéhoz való érzelmi kötődés, a megélhetés és a kényszer a megmaradás talán a három legfontosabb tényezője. A létező szocializmusban ott, ahol a szántóföldi gazdálkodás volt a jellemző, a

tanyák szinte teljesen megszűntek. Leginkább ott maradtak meg, ahol a kertészeti kultúrák domináltak. A kommunista diktatúra végén a tanyai társadalmat már az elöregedés sújtotta, és a tanyák lakóinak száma 1990-re 200 000 főre csökkent.

A rendszerváltás után, bár az összes korlátozó intézkedés megszűnt, az új piacgazdasági körülményekhez a tanyai népesség nagyon kis része tudott alkalmazkodni, s új, versenyképes tanyai gazdálkodást kialakítani. A tanyai épületek sok helyen pusztulnak, másutt pedig – a jól megközelíthető helyeken, vagy éppen az elzárt, szép természeti környezetben – megújulnak. Ebben a folyamatban a tanya hagyományos szerepei – a lakófunkció és a mezőgazdasági termelőtevékenység – mellett új szerepek is megjelentek, amelyek hozzájárulnak a tanyagazdaságok jövedelemtermelő-képességének javításához. Ilyen funkciók lehetnek: a tanyai turizmus, a szálláshely kiadás és az ahhoz kapcsolódó gasztronómiai szolgáltatások, és a lovagoltatás. A jelen korban a tanya lakófunkciója megnőtt és folyamatosan változik. A trend mögött a lakossági igények átalakulása áll: megnőtt azok száma, akik vágnak a természetközeli helyekre, és ebben az összefüggésben a tanya szerepe felértékelődik. Városi, vagy külföldi emberek veszik meg a leromlott tanyaépületet, majd azt eredeti állapotában restaurálják, azért, hogy ott pihenjenek, felüdüljenek és az év egy részét, nyugdíjas korban az egészét ott éljék le. Most még kevesen, de vannak olyanok is, akik távmunkában tanyai otthonukban dolgoznak. A mai tanyai lakosok legtöbbször fontos, hogy saját maguk termeljék meg azt, amit elfogyasztanak. A jövő kérdése, hogy a jelenlegi pandémia, hogyan hat ki a tanyai élet vonzerőjének megítélésére.

A történelemben sok hányattatást megélt tanyával kapcsolatban – egy nagyszabású tudományos előkészítő munka eredményeként – ma már elfogadott, hogy egy fontos táj-és kultúrtörténeti jelentőséggel bíró településrendszer és gazdálkodási forma. A tanya fennmaradása és fejlesztése immár az országgyűlés által is megerősített nemzeti érdek.

Irodalom

- Balogh István (1965): Az alföldi tanyás gazdálkodás. In Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1948–1914. I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 429–428.
- Beluszky Pál (2001): *A Nagyalföld történeti földrajza*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Bögre Zsuzsanna (2011): Kuláküldözés és egyházüldözés Besenyőtelken. Mikrotörténeti megközelítés. In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár –korszakban*. Budapest: Szent István Társulat, Luther Kiadó, 306–329.
- Czene Zsolt – Jávor Károly (2006): A tanyák: XXI. századivégváraink – helyzetkép a homokhátsági tanyákról. *A falu*, 21(2): 13–26.
- Csatári Bálint – Farkas Jenő (2018): Az alföldi tanyák változó szerepe a településszerkezetben. *A falu*, 33(3): 33–48.
- Csatári Bálint – Kiss Attila (2004): *Tanyai kaleidoszkóp: A 2002–2003. évi Tanyakollégium munkájának eredményei*. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet.

- Csatári Bálint (2004): A tanya, mint „rendszer”. In Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.): *Tanyai kaleidoszkóp: A 2002–2003. évi Tanyakollégium munkájának eredményei*. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, 6–18.
- Csatári Bálint (2005): A magyar tanyák fejlődése és alföldi szórványtelepülései. In Kanalas Imre (szerk.): *Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések 5. füzet*. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, 2–18.
- Donáth Ferenc (1977): *Reform és forradalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Duró Annamária (2000): Az alföldi tanyaközségek története. In Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 176–192.
- Duró Annamária (2005): A homokhátsági tanyák társadalma és szociális problémái. In Takács Anita (szerk.): *Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések, 3. füzet*. Kecskemét: MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, 1–21. Elérhető: alfoldinfo.hu/tanyakutatas (Letöltve: 2021. 04. 21.)
- Duró Annamária (2005): A tanyai társadalom. In Takács Anita (szerk.): *Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések, 3. füzet*. Kecskemét: MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, 2–20. Elérhető: alfoldinfo.hu/tanyakutatas (Letöltve: 2021. 04. 21.)
- Duró Annamária (2018): Tanyás települések és tanyagondnoki szolgálatok az Alföldön. *A falu*, 33(3): 21–32.
- Erdei Ferenc (1974 [1939]): *Magyar város*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Erdei Ferenc (1976 [1942]): *Magyar tanya*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Farkas Jenő Zsolt – Gaborjákné Vydareny Klára (2005): Tanyás térségek gazdasága. In Gaborjákné Vydareny Klára (szerk.): *Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések, 2. füzet*. Kecskemét: MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, 2–33. Elérhető: alfoldinfo.hu/tanyakutatas (Letöltve: 2021. 04. 21.)
- Farkas Jenő Zsolt (2004): Külterületi üzemek gazdálkodásának sajátosságai az ezredfordulón Bács-Kiskun megyében. In Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.): *Tanyai kaleidoszkóp: A 2002–2003. évi Tanyakollégium munkájának eredményei*. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, 72–77.
- Földművelésügyi Minisztérium (2015): *Tanyafejlesztési program*. Elérhető: http://gff-mezotur.hu/images/leader/hhh_konferencia/2015_04_23__HHH_konferencia_hada_attila.pdf (Letöltve: 2021. 04. 20.)
- Gyórfi István (1937): A magyar tanya. *Földrajzi Közlemények*, 65(4–5): 70–93.
- Hajdú Zoltán (1990): *A Tanyai Tanács története (A szocialista tanyapolitika alapvetése és a tanyakérdés megoldásának radikális, voluntarisztikus kísérlete, 1949–1954)*. Békéscsaba: Alföldi Tanulmányok, 14. kötet, 105–124.

- Kovács Teréz (1988): *Két homoki tanyás község településfejlődése és mezőgazdaságának átalakulása*. MTA Regionális Kutatások Központjának Kutatási Eredményei 7.
- Kovács Teréz (1996): A termőföld privatizációjának regionális vetülete. *Tér és Társadalom*, 10(4): 61–80.
- Kovács Teréz (2012): *Vidékfejlesztés*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus.
- Kovács Teréz (2020): *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. Budapest: L'Harmattan.
- Kovács Teréz (2021): Az alföldi tanyák történetének áttekintése a csengődi tanyakutatás kapcsán. *Civil Szemle*, 66(1): 5–26.
- Márkus István (1979): *Nagykőrös*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Matula Anikó (2005): A tanyai társadalom tipológiája és életkörülményei. In Takács Anita (szerk.): *Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések, 3. füzet*. Kecskemét: MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, 50–90. Elérhető: alfoldinfo.hu/tanyakutatas (Letöltve: 2021. 04. 21.)
- Matus László (2018): Alternatív lehetőségek és jó példák a tanyagazdaságok tevékenységdiverzifikációjában. *A falu*, 33(3): 87–94.
- Mendöl Tibor (1941): Erdei Ferenc „A tanyás települések földrajzi szemlélete” című cikkéhez. *Földrajzi Közlemények*, 69(2): 113–115.
- Mendöl Tibor (1963): *Általános településföldrajz*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Molnár Melinda (2004): Megélhetés a tanyán a mezőgazdaság talaján. In Csatári Bálint – Kiss Attila (szerk.): *Tanyai kaleidoszkóp: A 2002–2003. évi Tanyakollégium munkájának eredményei*. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, 78–85.
- Perger Éva – Kovács András Donát (2019): A Tanyafejlesztési Program vidékkutatói szemmel In Farkas Jenő Zsolt – Kovács András Donát – Perger Éva – Lennert József – Hoyk Edit – T. Gémes Tünde (szerk.): *Alföldi kaleidoszkóp: A magyar vidék a XXI. században: Tanulmányok a 70 éves Csatári Bálint köszöntésére*. Kecskemét: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, 253–262.
- Petrás Ede (2006): A homokhátsági tanyák népesedési adatai és társadalmának néhány jellemzője. *A falu*, 21(2): 63–70.
- Rács István (1980): A tanyarendszer kialakulása. In Pölöskei Ferenc – Szabad György (szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 97–148.
- Romány Pál (1998): Az agrárpolitikai tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig 1957–1997. In Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyfelszabadítástól napjainkig*. Budapest: Napvilág Kiadó, 345–437.
- Szakács Sándor (1998): A földosztástól a kollektivizálásig, 1945–1956. In Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyfelszabadítástól napjainkig*. Budapest: Napvilág Kiadó, 285–344.

- Takács Attila (2005): A homokhátsági külterületi lakosságnak társadalmi vizsgálata. *Tanyakutatás 2005. Kutatási jelentések, 3. füzet*. Kecskemét: MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, 22–49. Elérhető: alfoldinfo.hu/tanyakutatas (Letöltve: 2021. 04. 21.)
- Timár Lajos (1988): A szociológia és a geográfia pörlekedésének egy lezárultalan fejezete. *Tér és Társadalom*, 2(2): 86–93.
- Tunyogi Lajos (1997): *A kis- és középparasztság helyzete, elméleti politikai megítélése Magyarországon 1956–1962*. Kandidátusi értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.

Gáspár Gabriella

HÁZASSÁGI FORMÁK ÉS NŐI VAGYONJOG A MAGYAR TÁRSADALOMFEJLŐDÉS KORAI SZAKASZÁBAN

Abstract

In the early Hungarian society, multiple forms of cohabitation and marriage were present, often overlapping each other. Separating these forms can only be done by examining certain elements of matrimonial property laws formed by the customary laws of the time. We can only learn about the property laws during the Era of the Arpad Dynasty from written deeds about how these laws were implemented. This study outlines how the different forms of marriage were related to each other and to the property rights of women. It is inaccurate to believe that women in the Middle Ages were disenfranchised, the various forms of marriage had corresponding property laws. Each law and the frequency of their occurrence in these examined documents is discussed in the conceptual system of legal and social history.

A kereszténység által közvetített értékrend lassan és ellentmondásosan tört utat magának Európában. Az egyház megengedő volt azokkal az együttélési és házassági formákkal szemben, amelyek korántsem tartoztak a „szent házasság” kategóriájába, ugyanakkor az apa, majd a férj hatalma alatt álló nők védelmében igyekezett összekapcsolni a jogokat az egyház által elfogadott házassági formával. Az együttélési és házassági formákhoz szervesen kapcsolódtak a női jogok, s ennek a kapcsolatnak az alakulása sokat elárul a családkorról és a benne élők helyzetéről. A jog és a szociológia viszonyáról Tóth Zoltán szavait idézve („*a rendi társadalom szociológiája a jogtudomány, nyelve jognyelv*” (1991: 82)) úgy vélem, hogy e két diszciplína összekapcsolása a középkori társadalom vizsgálata szempontjából hatékony lehet. A korai társadalmak viszonyainak értelmezése csak a jog nyelvén lehetséges, elsősorban a szokásjog (*consuetudo*) nyelvén. A hazai szokásjog első összegyűjtött anyaga - Werbőczy Tripartituma - csak a 16. században jött létre, azonban az ebben leírt jogintézményeket nem lehet visszavetíteni a magyar társadalom korai időszakára amikor a magánjogi alapok még a szokásjogban sem szilárdultak meg. A párkapcsolati formák meglehetősen széles skálája létezett a korai társadalomfejlődésben, s ezek gyakran egymással átfedésben jelentkeztek, szétválasztásuk csakis a hozzájuk kapcsolt, a szokásjogban formálódó házassági vagyoni jog elemei mentén lehetséges. Az Árpádkor szokásjogáról ismereteket csak a jogalkalmazásából meríthetünk, ennek forrásait pedig leginkább a korabeli okleveleinkben találhatjuk meg.

A 9-14. századig tartó időszak forrásai közül különösen értékes és területi értelemben is egységes anyagot közölnek az Urkundenbuch des Burgerlandes (továbbiakban UBB I-V.) kötetei. Az öt kötet 808-1349-ig tartalmazza a mai Győr-Moson-Sopron és Vas megye szakmailag ellenőrzött latin és német nyelvű oklevélnyagát. Kutatásom során elsősorban az első két kötetet oklevelei alapján vizsgáltam az Árpádkor házassági vagyoni jogát, a későbbi

időszakra vonatkozó további három kötetet anyagát csupán az egyes jogintézmények fejlődésének összehasonlítása miatt használtam⁹.

E tanulmány célja a párkapcsolati és házassági formák összekapcsolása a hozzájuk tartozó, a nők számára biztosított vagyoni jogi lehetőségekkel. A tanulmány első felében a kapcsolódó fogalmak és a házasság típusok egymáshoz, valamint a nők vagyoni jogaihoz kapcsolódásáról lesz szó, majd az egyes jogok tárgyalására és a vizsgálati anyagban előfordulásuk gyakoriságának bemutatására kerül sor, a jogtörténet és a társadalomtörténet fogalmi rendszerében.

Család, házközösség, familia

Minden személy társadalmi helyzetét elsősorban a jogképessége határozta meg, hogy szabadként, vagy szolgaként született-e. A rabszolgaság intézménye nem csak az ókori társadalmakban létezett, hanem a koraközépkorban is. A rabszolga nem rendelkezett jogképességgel, ingóságként számított. A vizsgált 13. századi oklevelekben nem egy jogesetet találtam, amelyben felszabadításukat, vagy ingóságként történő átadásukat rögzítették¹⁰. Rabszolgává váltak; a fogságba esettek, a rabszolganőtől születettek és a büntetésként eladottak (Brósz – Pólay 1974: 137). A rabszolgák, szolgák és szabadosok vagyona (a személyes használati tárgyak kivételével) az úrhoz tartozott, akinek a patriarchális házközösségében éltek. A személyükben szabadok között is voltak különbségek jogképességük szerint. A szabadként születettek (*ingenui*) és a felszabadítottak (*libertini*) helyzete nem volt azonos. A felszabadítottak, mintegy a családgyermek helyzetét foglalták el a familiában, s a patrónus uralma felettük sosem szakadt meg. Védelmükről, eltartásukról és a felszabadított nő (*libertina*) gyámságáról is gondoskodni volt köteles a patrónus. A szabadként születettekre más szabályok vonatkoztak, de a szabadság fokozataiban közöttük is voltak különbségek¹¹.

A nagycsalád, a házközösség és a familia összekapcsolódó mégis különböző kifejezéseit érdemes áttekinteni. A család nem a tartós szexuális közösségen alapult, az ugyanis a közös háztartástól elválasztva labilis volt, tekintve a szexuális kapcsolatok szabályozatlanságát. A házasságok létjogosultságát nem pusztán a szexualitásra és gyermeknevelésre alakult közösség adta, hanem a közös háztartás, a „házközösség”. Ez a kifejezés nem pusztán azt jelentette, hogy a férfi és a nő közös házban és háztartásban élt, hanem egy gazdasági egység részévé váltak a nagycsaládban, ami több generáció együttélését és

⁹ Az Árpádkorra vonatkozó első két kötet 1074 oklevelet tartalmaz, ezek között 56 utal a házassági vagyoni jogra. A további három kötet (1301-1349) forrásanyagából pedig, 120 oklevél tartalmaz női vagyoni jogra vonatkozó információt. Összesen 176 dokumentum képezi vizsgálat alapját, ezek női jogok szerinti megoszlását az 1. táblázat tartalmazza (ld. 8.o.)

¹⁰ Ezekkel a dokumentumokkal csak azokban az esetekben foglalkoztam, amikor nőknek kiadott vagyonelemként jelentek meg. (UBB.I.375, 394, 584, UBB. II. 402).

¹¹ Jól példázza ezt a colonusok helyzete, akik szabadok voltak, de gyakran egy-egy úr védelmére szorultak, s így elveszítették hatalmukat saját kisbirtokaik felett, vagy eleve bérlőként művelték más földjét.

munkáját hangolta össze. A házközösség fogalma a nagycsalád együttélésének gazdasági oldalát emelte ki, feltétele nem maga a „ház” volt, hanem az, hogy szántóföldi termesztést folytassanak. A házközösség tiszta típusa a lakóhelyi közösség, amely a nagycsalád létszámának növekedésével a házközösségek aprózódását eredményezte (Weber 1992: 59-61). A nemzetségek is eleinte közösen használták szállásbirtokaikat és minden olyan földet, telket, amit a nemzetség egy-egy tagja kapott. A 13. században kezdődött meg a nemzetségek felbomlása családokká a nemzetséghez tartozó birtokok elosztásával (osztály, vagy *divisio*).

A patriarchális *familia*, nem vérszerinti leszármazáson alapuló egység volt. A *familia* a családot szolgáló szabados és szolga népet is magába foglalta, és az általuk használt, birtokolt ingatlanokat, beleértve szántót, malmot stb. Holub József erre hozza példaként László ispán adományát feleségének, amelyben az asszony tulajdonjogát minden örökösödési korlátozás nélkül kiterjesztette a „famíliára”. Teljes tulajdonjoggal, minden korlátozás nélkül az övé volt a famíliához tartozó szabados és szolganépség, valamint még Mochud szolgálja malma is húsz hold földdel (Holub 1937: 65). A famíliát a nagycsaládtól az különböztette meg, hogy a nem rokon személyek és azok javai is beletartoztak, ugyanakkor ez is személyes viszony volt, amely az uralom elemeit sem nélkülözte és megőrizve patriarchális jellegét. Bónis György a királyhoz tartozó „*famíliába*” sorolta mindazokat, akik a közhatalom gyakorlásában részt vettek és a király személyes hívei voltak¹² (Bónis 2003: 71). A szállásbirtokosok kívül álltak a királyi famílián, ők vidéken hozták létre saját területükön a maguk famíliáját.

A nő társadalmi helyzetét és vagyoni lehetőségeit tehát alapvetően meghatározta, hogy milyen családba született; alávetett rétegbe, szabad birtokos családba, vagy az előkelők közé. A házasságok biztosították a családok jövőjét, a birtokok öröklését, a társadalmi emelkedés lehetőségét és az erős rokon kapcsolat hálóját. A házastársat a családfő választotta ki a potenciális családok tagjai közül, akik társadalmi helyzetüket és vagyonukat tekintve az elérhető körbe tartoztak. A birtokkoncentrációra való törekvés miatt előnyben részesítették azokat, akinek közel volt a birtokuk, vagy távoli rokonaik voltak. Az előkelők és a kisebb birtokosok párválasztása nem sokban hasonlított. Az előkelők házasságába az uralkodó, vagy a királyné is beleszólhatott, különösen a famíliájába tartozók esetében, viszont ilyenkor a kiválasztott házastárs jelentős hozományra számíthatott az uralkodótól. Az előkelők saját köreiből házasodtak, rangjuknak és vagyonuknak megfelelően. Az előkelők esetében a birtokok közelsége nem volt fontos szempont, mivel adománybirtokaik az országban szétszórtaak voltak, ahogy a jövőbeli házastársuké is. A szállásbirtokos vidéki, egy-egy vármegyében birtokkal rendelkező családok – a későbbi *nobiles* néven emlegetett csoportok esetében a házastárs kiválasztásában a birtokok nagyságára, közelségére és a hasonló társadalmi

¹² Bónis György szerint Szent István állama, az Ó „királyi palotája”, benne a királyi család vérszerinti tagjai mellett az egyházzal, és az ispánokkal. A familia regia egyben domus regia tágabb a királyi kíséretnél, beletartozott mindenki, aki vérségi kapcsolat, egyházi méltóság, igazgatási tevékenység, harcos, vagy bármilyen szolgálat alapján a királytól függött. Bónis a nagycsalád kiterjesztését tekintette az Árpádkorban az állam alapjának és nem a nemzetségi társadalmat (2003: 71).

helyzetre figyeltek. Háborús időkben a családi kapcsolatok kialakításában szempont volt az is, hogy azonos politikai oldalon álltak-e a családok (Gáspár 2019: 422).

Együttélési és házassági formák

Nőrablás és nővétel

A honfoglalás előtt és után még a nőrablás a párválasztás egyik módja volt hasonlóan más, a fejlődés korai szakaszában lévő társadalmakhoz. A nőrablás összefüggött az egyes közösségek endogám házassági szokásaival, így külső személy nem juthatott hozzá másként a közösség nőtagjaihoz. Tágabb értelemben a nőrablás az endogám csoport exogámiára kényszerítéseként is felfogható. A kereszténység felvétele után nem csak az egyház, hanem királyaink is tiltották és büntették a feleségszerzésnek ezt a kényszerítő módját (Nagy 1894: 272). A büntetések ellenére a nőrablás nem szűnt meg, hanem szimbolikussá vált a 13. században. Ha a vételárról az apával már a rablás előtt történt megegyezés, akkor valójában nővételről volt szó, s a rablás csak szimbolikus volt, ahogy ma is egyes esküvőkön, csak vétel nélkül. A nővétel kialakulása valószínűleg összefüggött a belátással, hogy jobb elkerülni az elrabolt nő nemzetségének vérbosszúját, és inkább előre kifizetni a kárpótlást. Tagányi Károly szerint, nő társadalmi helyzetének megfelelő vérdíj volt a vételár maximumának alapja (1917: 204-205).

A nővétel szintén egyik legrégebbi házassági forma volt a világ minden táján. A nő érték volt, s érte ellenszolgáltatást kellett nyújtania a másik törzsnek, vagy családnak. Egyik lehetőség volt, hogy nőt cseréltek nőre, azaz a vőlegény nőtestvérét abba a családba adták férjhez, ahonnan feleséget választottak. A másik forma szerint a leendő férj ledolgozta az árat a nő családjának évekig tartó szolgálattal, ahogy azt az Ószövetségben olvashatjuk. Ez a megoldás gyakori volt, ha a legény szegényebb volt, mint az ara családja (Somló 1901: 21). Később a nővétel általános gyakorlata szerint a leányért a vételárat – ami a leány szüleinek gazdagságától függött – a vőlegény apja fizette ki, mivel a leendő férjnek ekkor még nem feltétlenül volt saját vagyona. Az ár megbeszélése a két apa között zajlott, majd következett a vételár átadása, majd a leány átadása. A magyaroknál a vételárát általában tinókbán, lovakban, pénzben és prémekben fizették (Tagányi 1917), ennek mennyisége és értéke a leány szépségének és gazdagságának megfelelő kellett, hogy legyen.

Ezeknek a régi formáknak értelemszerűen nincs nyoma az Árpád-kori oklevelekben, és az egyház hatására a házasság megkötése egyre inkább elvesztette vételi jellegét, csak szimbolikus formában maradt fenn.

Concubinátus és matrimonium

A házasság (*matrimonium*) megkötésének és legitimitásának lehetősége a személyek házassági képességtől (*conubium*) függött és ennek hiányában nem jöhetett létre a frigy. A római jog nem minősítette házasságnak a rabszolgák egybekelését, mert nem volt meg a házassági képességük, ugyanakkor eladáskor a rabszolgacsaládokat mégsem választották szét. Nem volt házasság az sem, ha szabad ember rabszolgát vett feleségül, ahogy az sem, ha ágyasként vette magához. A *concubinátus* (ágyasság) intézménye a római jogban kezdetben nem volt megtiltva, később azonban elfogadottá vált. Ennek oka az volt, hogy a házasságnak feltételei voltak, és azokkal a szabad nővel, akik felszabadított rabszolgák (*libertínák*), vagy más okból megvetett

helyzetűek voltak, nem létesíthettek házasságot a szenátorok, tisztségviselők, és a katonák bizonyos rétegei, ezért számukra a *concubinátus* maradt a megoldás (Brósz - Pólay 1974: 152-154). Ugyanakkor a mindennapi megítélése ezeknek a kapcsolatoknak nem volt merev, szolgából concubinává emelkedett nőt gyakran feleségként értelmezték egy monogám kapcsolatban és később törvényes asszonnyá is válhatott, ha a férfinak nem volt már felesége (Brósz – Pólay 1974: 152).

A *concubinatus* elfogadott volt a középkor elején is, a házas férfiak esetében ez azt jelentette, hogy felesége (*uxor*) mellett olyan asszonyok is körülvették, akikkel szexuális kapcsolatot tartott fenn. Természetesen a nőtlen férfiaknak is volt gyakran concubinájuk, nem is egy. Az egyházi személyek számára is megengedett volt az ágyas tartása, azzal a feltétellel, hogy a szolgálójuk (*ancilla*) nem, de szabad nő minden további nélkül lehetett az ágyasuk (Gerics 1966: 11). Tehát, nem minden *concubina* volt szolga, előkelő származású nők is mentek hozzá királyokhoz concubinaként, ilyen volt pl. Kopasz Károly egyik concubinája, akit később feleségül vett (Gerics 1966: 16). Több nővel történő együttélés is lehetséges volt akár már létező házasság alatt is. A nem legális együttélésekből származó gyermekek törvénytelennek minősültek, és nem számítottak az örökösök közé. Az ágyasság elfogadottsága a kereszténység államvallássá válása időszakában a 4. században Nagy Constantin idején szűnt meg, pontosabban; nem tűrték el olyan nővel, akivel a házasságkötés is lehetséges lett volna. Az egyház elnéző hozzáállásáról a házasságon kívüli együttéléshez már esett szó, nem foglalkoztak továbbá az egyidejűleg több szabad nővel való együttéléssel sem, ahogy a többnejűség egyéb sajátos formáival sem. A szabad nőkkel való poligám együttélés a kereszténységre áttérés után is jelen volt pl. a Merovingok és a Karolingok között is (Gerics 1966: 15). A királyi házak és az előkelő családok esetében maradt elsősorban írásos nyoma a legális házasságon kívüli kapcsolatoknak, mivel a törvénytelen kapcsolatokból született utódok előkelő származása apai oldalról bírt annyi fontossággal a trónutódlás szempontjából, hogy potenciális trónörökösként ne zárjanak ki minden jogi lehetőséget az ő esetükben.

A korai századokban Magyarországon is létezett az egyház által megtűrt *concubinátus*. A monogám házasság és a paráznaság közötti viszonyok sávját értették a *concubinátus* alatt, és ezek a kapcsolatok nem vontak maguk után negatív erkölcsi megítélést, még a klerikusok esetében sem. Az Árpádkorban, sőt még a 14. században is találunk olyan okleveleket, melyek rendezik a nem törvényes viszonyból származó utódok helyzetét. A törvénytelen utódnak elvileg nem járt semmi, de mégis 1291-ben egy apa gondoskodott szolgálójától született leánya, Boga jövőéről; fiait és rokonait köteleltségévé tette, hogy a leány kézfogója alkalmából a kötelezettek fejenként 5-5 márkával kiházasítsák a leányt egy birtokból való részesedése fejében¹³. Ebben az iratban az apa nem nevezte ágyasának a szolgálót, de leányát sajátjaként ismerte el, és annak ellenére, hogy leánya is szolga státusban volt gondoskodott kiházasításáról. A kutatás során két olyan okiratot találtam, amiben kifejezetten a *concubina* elnevezés szerepelt. 1334-ben egy perben az elhunyt Andreas von Wichs özvegyének neveztek Margaretet, aki fiaival együtt felperesként szerepelt az ügyben. Azért indított pert, mert az

¹³ UBB II.: 367.

elhunyt férfi rokona minden vagyonuktól megfosztotta Őt és fiait. Az „özvegyet” a per során az elhunyt concubinájának, fiait pedig „fattyúnak” nevezte az alperes. A pert az özvegy megnyerte és a néhai Andreas birtokába beiktatták, mivel bemutatott egy 1333-ban a püspök előtt kelt okiratot, amiben a férfi gyermekeit nevére vette¹⁴. Egy másik oklevélben 1346-ban kizárták az örökségből az elhunyt apa concubinájától származó egyetlen fiát, és az örökség az elhunyt testvére fiára szállt¹⁵. A törvénytelen gyermekek sorsa az apán múlt, hogy mi módon és mennyire érezte magát felelősnek utódaiért. Megfelelő intézkedés hiányában még akkor sem örökölt az apa után (még vásárolt birtokot sem) a törvénytelen fiú, ha nem volt más törvényes örököse az apának.

A keresztény házasság ellentéte mégsem a *concupinátus*, hanem a pogány módra kötött házasság volt, ami nem azonos az ágyassággal, azonban pontos kritériumait nem ismerjük. A pogány módra kötött házasság természetesen az egyházhoz tartozó személyek számára nem volt megengedett, de a világiak esetében sem fogadta el az egyház. Az Elvirai Zsinat tiltotta a pogányokkal való házasságkötést, mert „lelki házasságtörővé” teszi a keresztény házastársat (Szuromi 2008: 41). Ennek ellenére ezek a házasságok a kereszténységre történő áttérés után is jó ideig fennmaradtak. A pogány formák mentén kötött házasság a maradványai a 11. században még bizonyosan fennálltak és minden rétegben megtalálhatók voltak. Ha Kun László (1272-1290) „házasságkötéseire” gondolunk Kötöny kun vezér leányaival, akkor a 13. századra is kitalálhatjuk a pogány házasságok fennmaradását, legalábbis a király uralkodásának időszakának végéig.

Különösen jellemzők voltak a pogány házasságok a honfoglalás előtt és után csatlakozott népelemekre (kazárok, besenyők, kunok stb.), akiknek vallási és életviteli szokásrendje különbözött a keresztény normákhoz egyre inkább igazodó társadalmi csoportokétól.

Dos nélküli és dotális házasság

A legitim házasság esetében két jól elkülöníthető forma létezett; a dotális házasság és a *dos* nélküli. Ennek római jogi előzményei a *manus*-os és a *manus nélküli* házasság volt, mivel eredetileg a római házasság (*matrimonium*) szorosan összefüggött a férji hatalommal (*manus*), s csak később alakult ki a házasság *manus* nélküli formája (Brósz-Pólay 1974: 152). A *manusos* házasságban, ha a nő korábban atyai hatalom alatt állt, átkerült a férj hatalma alá, s vele együtt minden külön vagyona, ahogy hozománya is. A nőnek lehetett külön vagyona, ha önjogú volt, de a *manusos* házasságban ezt a vagyont a férj kapta meg. A *manus* nélküli házasság esetén a nő megtartotta külön vagyont és szabadságát is, mert a házasság nem kapcsolódott össze a férji hatalommal. A nő eltartása azonban mindkét házassági formában a férj kötelessége volt.

A dotális házasság a *dos*-ról nyerte elnevezését és római és germán jog keverékéből jött létre a középkorban. A *dos*, a római jogban hozományt jelentett, amit a nő vitt a házasságba,

¹⁴ UBB IV.: 278.

¹⁵ UBB V.: 114.

míg a középkori okleveleinkben ez a hitbért jelentette. A hitbér egy viszonylag korán kialakult, a házassági vagyoni jog körébe tartozó jogszokás volt, ami a törvényes házasságban élő nőknek a házasság megszűnése után férjétől, illetve annak rokonaitól járt. A jogtörténészek a *dos*-t általában a nővételárából vezették le, de *dos* nem az apának adott vételár volt, mint a nővételnél, hanem magának a nőnek járt.

A régi germán jog megkülönböztette a dotális házasságot, amelyben a férj megszerzi a *mundiumot* (hatalmat) a nő felett és a *mundium* átadása nélkül létrejött házasságot, amelyben nem történik meg a férji hatalom megszerzése. Ebben a házasság típusban a gyermekek nem a férfi családjához tartoztak, hanem az asszony apjának családjához, ugyanez vonatkozott a *Friedelehe* házasságból született gyerekekre. A felek konszenzusán alapuló házasságot *Friedelehe*-nek nevezték a germán jog kutatói, ami egyfajta jogilag elismert ágyasság volt¹⁶. A dotális és a „szabad” házasság egyaránt törvényes volt, de mindkettő csak azokkal a nőkkel volt köthető, akik nem voltak férjnél és szabad állapotúak voltak. Egyik házasság típus sem volt azonban monogám házasság. A szabad házasságot a latin nyelvű oklevelekben általában a *concupinatus* elnevezéssel illették, tehát nehéz elválasztani a tényleges ágyasságtól (Gerics 1966: 16-17). A morgantikus házasság - amit még a modern korban is kötöttek a királyi és hercegi családok férfi tagjai - is a *dos* nélküli házasság maradványának tekinthető. Ez a házassági forma törvényesnek számított, de a feleség nem követte a férj rangját és jogait, ahogy a gyermekek sem.

Az egyház kezdetektől szemelt hűnyt - főleg az előkelő és királyi családok házassági és együttélési viszonyaira tekintettel - a *dos* nélküli szabad házasságok és az ágyasság okozta poligám viszonyok felett, ha azt szabad nővel folytatták. Természetesen az egyház tanításainak mindez ellentmondott (Szuromi 2008: 40), de az ókor és koraközépkor erkölcsi értelemben nem volt túl szigorú. Az egyház mindenekelőtt a szabad házasságot próbálta monogámmá tenni, s csak azután lépett fel ellene, majd később csak a *dos*-sal kötött házasságot ismerték el törvényesnek. 1215-ben a IV. Lateráni Zsinat előírta az egyház előtt történő nyilvános házasságkötést, és előtte a kihirdetést, amely a szabad állapotról való megbizonyosodást szolgálta (Szuromi 2008: 44).

A különböző együttélési és házassági formák a korai századokban fellelhetők voltak a magyar társadalomban is, így a pogány házasság, a szabad házasság és az ágyasság is. Megkülönböztetésük formai ismérvei nem ismertek, mivel a latin nyelvű források gyakorlatilag a *concupinatus* kifejezését alkalmazták ezekre a viszonyokra.

A női vagyoni elemek

A női vagyoni jogok kiépülése a szokásjogban (*consuetudo*) gyökerezett és királyaink 13. századi törvényei sosem mentek szembe ezekkel a normákkal. A vagyoni jogok kérdése csak a szabad státusú nőket érintette, közülük is elsősorban a birtokos családok nőtagjait. A nemzeti társadalom szokásrendje már korán bizonyos jogokat biztosított a birtokos családok

¹⁶ A *Friedelehe*-vel kapcsolatban Gerics József (1966:15) hivatkozza H.Meyer munkáját (*Friedelehe und Mutterrecht, ZRG Germ. Abt. 47. (1927) (röv.-Friedelehe) és Ehe und Eheauffassung der Germanen (röv.: Eheauffassung), Festschrift E. Ileymann. Weimar. 1940, I. köt.*).

nőtagjainak, ilyen volt pl. a kiházásítás joga, ami leányra és özvegyre egyaránt vonatkozott. A kereszténység megszilárdulásával a házasság elvárt formája a dotális házasság lett, amely a hitbérhez való jog megjelenésével járt. A leánynegyed már az Aranybulla kiadása előtt is jelen volt a magyar szokásjogban, ha nem is ezen a néven. A hozomány a legnehezebben körvonalazható a magyar társadalomfejlődés korai szakaszában, keverve jelent meg az apai ajándékkal, adománnyal, a kiházásítással, sőt a negyedrésszel is.

Az Árpádkorban a női vagyonnak három pillére alakult ki; a hitbér, a leánynegyed és a hozományi javak, s a későbbi századokban is ezek maradtak a legfontosabbak. A nők elsősorban ingóságokban kaptak vagyonelemeket, de nem volt ritka a korai századokban a természetben, azaz a birtokban kiadott hitbér, hozomány, vagy leánynegyed sem. Béli Gábor a 12. század eleji forrásokban találta meg a *dos* korai változatát, amely arról tanúskodik, hogy a nők már a korai századokban birtok felett rendelkeztek (2010: 29, 39, 41). Az általam vizsgált anyagban az Árpádkor végéig 56 olyan forrást találtam, ami a női vagyon elemeire vonatkozott. A táblázatból kitűnik, hogy az Árpádkorban 1301-ig a forrásokban a hitbér fordult elő leggyakrabban (35)¹⁷ és ezen a jogcímen járó javak nagy részét (25) birtokban adta ki a férj vagy annak rokonai. Megállapítható, hogy a leánynegyedre vonatkozó dokumentumok kevésbé számosak ebben az időszakban, ami azt valószínűsíti, hogy a hitbér előbb vált általánossá, mint a negyed. Hasonlóan a hitbérhez, ebben az időszakban a leánynegyedet is elsősorban birtokban adták ki a vizsgált megyékben. A forrásokban talált összes leánynegyedből (14) 18, csak négyet adtak ki ingóságban, a többit birtokban. Az Árpádház kihalása után a 14. században jelentősen nőtt a leánynegyedelek száma, a század közepéig tartó időszakra, közel ötven év alatt 83 negyedet adtak ki, míg az igényelt hitbérek száma arányában alig változott. Mindkét jogintézmény kiadásában az ingóság (tárgy, pénz, zálogbirtok, állatok) kezdett dominálni, a birtokban kiadott vagyon elemek aránya erősen csökkent a 14. században.

Az Árpádkorban a hitbér már általánosan elfogadottá vált, míg a leánynegyed csak lassan szilárdult meg, mint jogintézmény. Ez nem jelenti azt, hogy korábban az atyai javak örökléséből a leányok ki lettek volna zárva, csupán annyit, hogy hozományra utaló birtokadományban részesítették a leányokat házasságkötéskor. erre utal a házassági föld (*terram mariti*) kifejezés is. A 14. század első felében a hozományként juttatott adományföld szerepe láthatóan lecsökkent és valószínűleg a birtokban kiadott leánynegyed vette át ennek helyét.

¹⁷ UBB I.: 69, 116, 228, 246, 317, 325, 333/a, 341, 357, 389, 394, 455, 456, 463, 564, 564/a. UBB II.: 1, 45, 78, 101, 120, 210, 242, 277, 339, 341, 372, 380, 385, 390, 397, 398, 413, 457, 459.

¹⁸ UBB I.: 228, 267, 390. UBB II.: 45, 102, 151, 187, 304, 339, 380, 390, 397, 453, 457.

1. táblázat: A női vagyon elemeinek megoszlása Győr-Moson-Sopron és Vas megyékben a vizsgált oklevelek alapján a kezdetektől a 14. század közepéig

Időszak	I.					II.						Ö (I. + II.)	
	(808) - 1270		1271 - 1301		Ö	1301 - 27		1328 - 42		1342 - 49			Ö
Jogcím	B	R	B	R		B	R	B	R	B	R		
Hitbér	10	6	15	4	35	5	12	6	5	1	3	32	66
Leány- negyed (quarta)	3	-	7	4	14	17	25	12	14	3	12	83	97
Hozo- mány / Adomány	1	-	4	1	6	4	-	1	-	-	-	5	13
Terram mariti	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	14	6	27	9	56	26	37	19	19	4	15	120	176

Megjegyzés: B = birtokok; R = ingóság, pénz, zálog; Ö = Összesen. A Terram martini a házassági földet jelöli, ami lehet hozomány, ajándék, de mindenképpen a házasságkötés során kerül az új házasságokhoz.
Forrás: Szerző szerkesztése.

A kialakuló házassági vagyonjog elemei

Jegyajándék és hozományi javak

A hajadon leánygyermek a szokásjog alapján eltartásra (beleértve a lakhatást és a megfelelő ruházatot) továbbá, társadalmi helyzetéhez illő kiházásításra tarthatott igényt. A kiházásítás szokása a törzsi társadalom időszakába nyúlik vissza, ennek jogi értelemben vett érvényesítésére nem volt szükség, mert mélyen a szokásrendben gyökerezett. A kiházásítás része volt a jegyajándék, amit rokonaitól és férjétől kapott a nő, ez azonban a korai időkben önkéntes volt. A leendő férjtől a házasság előtt kapott jegyajándék foglaló jellegű volt. A jegyajándék körébe általában értékes ingóságok tartoztak, amelyek a nőszemélyes tárgyai közé tartoztak. A jegyajándék (*sponsalia*) és az eljegyzés elnevezése nem különbözött. A szülők is adtak jegyajándékot, ez azonban gyakorta összemosódott az egyéb hozományi javakkal. A hozomány javak azt a célt szolgálták, hogy a házasulandók közös életét megkönnyítsék és biztosítsák a nő megbecsülését új családjában. Czövek István a hozományt, amit a nő vitt férje házába egyértelműen elkülönítette a menyegzői ajándéktól (*res paraphernales*,) (1822: 238-239). Illés József szerint néha a hozomány alatt is *parapherná*-t értettek, mivel a hozományra alkalmazott később keletkezett *allatura* kifejezés az Árpádkorban még nem jött létre, és a körülírására alkalmas kifejezéseket használtak.

A hozomány Illés szerint nem a római jogból, hanem a kiházásításkor adott javakból alakult ki (1900: 46), javarészt ruhák, asztalneműk, prémek, takarók és háztartási eszközök, ökrök, tinók, lovak, szolgák stb. tartoztak ezeknek a javaknak körébe, minél előkelőbb volt a család, annál nagyobb értékű ingóságokat adtak a férjnek a leánnyal együtt, nem ritkán azonban birtokot is. A kutatás során az Árpádkorban négy egyértelműen birtokban kiadott nászadományt találtam, amit a házasságkötés alkalmából adott a férjnek az apa, vagy az

uralkodó.¹⁹ A leánynak adott jegy-, vagy nászajándék, ami ingóságokból állt, nem azonos azzal, amit a férj kapott hozományként, de valójában a házasság után a nőt illette. A hozomány kérdése vitatott a jogtörténetben, egyes kutatók szerint nem volt hozomány, s ennek hiányát a leánynegyed pótolta (Banyó, Homoki-Nagy). Más jogtörténészek (Czövek, Illés) szerint volt hozomány, amit a férj kapott, legfeljebb a korai időkben még nem alakult ki a későbbi formája (*allatura*). A birtokban kiadott hozományt az Árpádkorban még adománynak (*donatio*) nevezték, függetlenül attól, hogy az apa, anya, előkelőség, vagy a király adta²⁰.

Az asszony a férj házába költözött, ott megillette a tartásjoga, ami annyit jelentett, hogy férje köteles volt vagyoni és társadalmi állásához képest eltartani, lakásról, ruházatról és élelemről gondoskodni számára. Mindezt a férjnek saját vagyonából kellett finanszíroznia, ugyanakkor a nő által a házasságba hozott javak a házasság kiadásainak csökkentését voltak hivatottak szolgálni. Ezek a javak reprezentálták a feleség hozzájárulását az új család vagyonszösségének jószágaihoz, s ezzel nyílt meg az új asszony lehetősége is arra, hogy maga is hozzájárjon a férj családjának javaihoz.

A jegyajándék, a hozomány és a hitbér öröklés jogi vonatkozásban együtt mozogtak, a nő gyermekei, unokái is örökölték, ahogy az ezekre vonatkozó követelés jogát is. Azonban, ha ezen javak valamelyikének kiadása ingatlanban történt, akkor annak az ágnak volt elsőbbsége a törvényes öröklésben, illetve a megváltásban, ahonnan származott a vagyon. Ha a házasságba vitt javak egy része megsemmisült, tönkrement, akkor javításukat kérhette az asszony, esetleg pótlásukat, vagy az értékük kifizetését.

Hitbér

A dotális házasságra jellemző hitbér annyit jelentett, hogy a férj vagyona egy részét lekötötte a nő számára, hogy özvegysege esetén is biztosítsa a nő megélhetését. A nő hitbérhez való jogát a házasság megkötésének ténye hozta létre és a germán „*Muntschatz*”-ból eredt, ami a nővédelárához kapcsolódott, amit nem az apa, hanem a nő kapott meg, méghozzá a törvényes házasság megszűnése után (Illés 1900: 11). Timon Ákos felfogása szerint is eredetileg a nőért fizetett vételár az alapja a később kialakult hitbérenek, egyszersmind ellenértéke azon javaknak, amit a nő a házasságba a kiházásítással hozott. Ezen vagyoni biztosíték alapján lesz a nő a családi vagyonszösség részesévé, amely biztosítja számára a családi vagyon hasznélvezetét a házasságban és az után is özvegyként, amíg újra férjhez nem ment (Timon 1903: 325-327). A 12. században már csökkent a családi vagyonszösség ereje és a nő a házasság után követelhetette saját vagyonaként mindazt, amit a házasságba vitt és a hitbéret is. Az özvegynek törvényes zálogjoga és hasznélvati joga volt néhai férje javain hozománya, hitbére és egyéb törvényes követelésének erejéig már a 13. században. Ha az elhalt férjnek nagy vagyona volt, akkor az özvegye hasznélvati jogát a hitbére erejéig korlátozhatták (Béli 2009: 88).

¹⁹ UBB I.: 465, UBB II.:125, 435, 477.

²⁰ A király is adott hozományt a királyi család nőtagjainak, ahogy a familiába tartozó udvarhölgyeknek is (UBB I.: 69) ahogy az előkelő nemzetségek is a familiájukhoz tartozóknak.

Az Aranybulla 12. cikke foglalkozott a hitbérhez való jog védelmével s kimondta; hogy az elesett vagy halálra ítélt férfiak feleségét hitbérüktől megfosztani nem lehet (Bolla – Rottler 1993: 90-96). II. András rendelkezése a hitberről, mint létező jogintézményről szólt, tehát az már jóval korábban kialakult a szokásjogban.

A hitbérenek két változata volt, a törvényes (*dos legitima*) és az írott hitbér (*dos scripta*), az utóbbi megállapodás kérdése volt. A törvényes hitbér még nem alakult ki az Árpádkorban ezért, ha nem volt írott hitbér, akkor általában a férj vagyona alapján határozták meg a *dos* nagyságát. Az írott hitbére álljon itt egy példa 1202-ből, amikor a király engedélyével Benedek vajda még a házasság alatt feleségének, Thota udvarhölgynek adta hitbérként Nagymarton és Bajót falvakat²¹. A vizsgált anyagban ez az időben legkorábbi forrás, ami a hitbérként emlegeti azt a juttatást, amit a férj adott a feleségének. Aragóniai Thota Imre király familiájához tartozott, s a férj által hitbérként lekötött birtok valószínűleg királyi adomány volt, ami hitbérre alakult az adományozó engedélyével. A hitbért általában a házasság után adták át az asszonynak a férj rokonai, de nem volt ritka az sem, hogy a férj a házasság alatt már felesége szabad rendelkezése alá bocsátotta a hitbért, ahogy a fentebb említett esetben Benedek vajda tette. A házasság alatt kiadott hitbére még egy példa; 1264-ben az Osl nemzetséghez tartozó János és felesége Bybur együtt megjelentek a győri káptalan előtt és bizonyították, hogy a hitbér átadása megtörtént²².

Az első házasságában a nő a hitbére teljes összegére, a másodikban csak a felére tarthatott igényt, de férje többet is lekötthetett számára. Férjük halála után a nők általában másodszor, vagy harmadszor is férjhez mentek, ahogy a megözvegyült férfiak is többször nősültek. Az asszony hitbérére (és egyéb hozományi javairól) lemondhatott férje javára, de általában ezt azzal a feltétellel tette, hogy előző házasságából származó leányát ezekből férje kiházasítsa. A mostohaapától nem volt elvárt, hogy nevelt leányát a saját javaiból házasítsa ki társadalmi állásához méltón.

A hitbért birtokban és ingóságban is kiadhatták az asszonynak, eleinte inkább birtokban adták ki, de a 13. század végén megnövekszik ezeknek a birtokoknak az örökösök, vagy a rokonok általi pénzben történő megváltása. III. András 1291-es törvényének 30. pontjában kimondta, hogy birtokban kiadott hitbért és leánynegyedek csak az örökösök, vagy a nemzetségből a legközelebbi rokonok váltsák meg a „szokásos és igazságos becslés alapján”, hogy ezekbe a birtokokba idegeneket be ne iktassanak (Bolla – Rottler 2001: 149-158). A visszaváltás tehát a rokonok joga, sőt kötelessége volt, ezért találunk 1291 után több olyan forrást, amikor az elhunyt férj rokonai kötelezettséget vállaltak, hogy az özvegy birtokban kiadott hitbérét és jegyajándékát később visszaváltják²³. A vizsgált anyagban a decretum megjelenése előtt, 1275-ben is találtam olyan oklevelet, melyben Chopou fia András visszaváltja apja testvére özvegyének (nagyénje) birtokban kiadott hitbérét és jegyajándékát

²¹ UBB I.: 69.

²² UBB I.: 456.

²³ UBB II.: 397, 398, 413.

annak rokonaitól²⁴ jóval a királyi rendelkezés előtt! Ez az eset is alátámasztja, hogy királyi törvénye ismét a szokásjogban már létező normát erősítette meg.

A nők külön vagyona

A női külön vagyon körébe tartoztak az anyaági öröklésből, bármilyen a végrendelezből, vagy adományból, ajándékozásból származó javak, amelyeket személyesen kaptak a nők. Ezek a jószágok, legyen az birtok, vagy ingóság nem tartoztak a házassági vagyonjog körébe, azaz nem a férj kezelte a házasság fennállása alatt, hanem a nő saját maga rendelkezett ezekkel. Az anya saját leányára hagyhatta hitbérét, hozományát, jegyajándékát, de leánynegyedét is vagy ezek pénzben kifizetett értékét. Egyébként az anyai javakat a leányok és fiúutódok egyenlően örökölték, ha az asszony nem végrendelezett másként. Az apa is szabadon rendelkezhetett vásárolt birtokairól, de királyi engedéllyel egyéb javairól is leányai javára dönthetett. Ezek a lehetőségek opcionálisak voltak, ami azonban járt a leányoknak a kiházásításon túl, az a leánynegyed volt, ami a nők külön vagyonának a legfontosabb eleme volt már az Árpádkorban is.

A leánynegyed (*quartalitium, quarta puellaris*) az apai jószágból a leányoknak járó rész, valószínűleg a 12. században alakult ki a szokásjogban, mivel a következő században már oklevelek tanúsítják létezését. A leánynegyedet a római jogból eredeztetik a jogtörténészek egyrésze, (Holub 1936: 5-7, Béli 2009: 87), hivatkozási alapja a természetjog volt és vérségi alapon járt. A *ius naturale* az oklevelekben is rendszeres hivatkozási alap a leánynegyed kiadásakor. Kelemen László a leánynegyedet a magyar szokásjogban kialakult megoldásnak tartotta a leányutódok helyzetének biztosítására, amelynek negyed jellege nem feltétlenül volt kezdetben meghatározva, és általában birtokban adták ki a nőknek az atyai javakból. (Kelemen 1929: 85) Az apák gyakran életükben adták ki leányaiknak a negyedet, de követelni csak az apa halála után lehetett fivéreitől, vagy rokonaiktól. A leánynegyedre az első törvényi utalás az Aranybulla 4. pontjában jelent meg; ha az elhunyt serviensnek nem volt fiúörököse, birtoka negyedét leánya örökölte, a többitől úgy dönt, ahogy akar. (Bolla-Rottler 1993: 90-96) A törvényhely azonban csak abban az esetben tette lehetővé a leányok számára az öröklést, ha nem volt fiú örökös. Az oklevelek tanúsága szerint azonban a negyed a leányoknak akkor is járt, ha volt öröklés képes fiú, ezekben az esetekben – az általános felfogás szerint – ugyanúgy az apai javakból adták ki.

Az Árpádkorban a leánynegyedet (és a hitbért is) sokszor birtokban adták ki, ami számos példával igazolható (1. tábla). A birtok jogállása gyakran nem derül ki az oklevelekből, ugyanakkor a jogtörténészek vitái éppen erre vonatkoztak. Kelemen László és más jogtörténészek (Szlemenics Pál, Frank Ignác) állítása szerint a leányoknak a negyedet (*quarta*) az Árpádkorban ősi, adományos és szerzeményi (vásárolt) apai birtokból egyaránt kiadták (Kelemen 1929:85). Holub József és más tudósok (Illés József, Timon Ákos) csak az apai ősi és adományos birtokból tartották kiadhatónak a negyedet, mivel a maga által szerzett, vásárolt birtokból nem volt köteles senki kiadni, mert ha adni akart ebből leányainak, ebben semmi nem

²⁴ UBB II.:120.

gátolta (Holub 1928: 111). Holub érvelése szerint a leányok éppen azért nem kaphatták meg a negyedüket birtokban, mivel az a nemzetségi birtokból járt, amiben tulajdonképpen nem volt öröklési joguk, csak a fiúknak. Ez alól két kivétel volt; ha nem volt fiú örökös, akkor birtokban kapta meg a leány, és akkor is, ha nem-nemeshez ment férjhez családja jóváhagyásával, mivel birtok nélkül az utódok nem lettek volna anyjuk után sem (fél)nemesek. Holub szerint a negyed a férjhezmenetelig természetben illette meg a leányokat, utána pénzben, mivel a birtokokokat a testvérei, vagy a nemzetség tagjai megválthatták. A birtokok visszaváltása 1291-ig nehézkes volt (Holub 1928: 114), ez indította III. Andrást a már korábban idézett törvényhely megalkotására.

Holub megkérdőjelezte a leánynegyed örökség jellegét, abból kiindulva, hogy a leányoknak az ősi jószágokban hagyományosan nem volt örökösödési joguk. (Holub 1936: 8) A kárpótlás okán alakult ki a leánynegyed, amely értelemszerűen nem az anyai birtokból járt a leányoknak, hiszen azokban örökösödési (*portiójuk*) joguk volt, hanem az apai javakból. Kelemen László, szemben Holubbal, amellet érvelt, hogy a korai századokban az összes apai birtokból kiadható volt a negyed, beleértve a szerzett (vásárolt) és zálogos birtokokat is. Kelemen László állítását erősíti az általam vizsgált anyagban néhány forráshely. Az egyikben az apa fiúörökös hiányában leánya negyedét úgy adta ki, hogy a vejének elzálogosított birtokát adta a leányának quartaként²⁵. A zálogbirtok ingóságnak számított és nem birtoknak, s mivel a vejének zálogosította el, de a lányának adta, elég ravasz megoldást alkalmazott a rokonság visszaváltásának távoltartására.

Az összes leány a negyedet együttesen kapta, ami előnytelen volt több leány esetén az osztozkodás nehézségei miatt. A kisbirtokos családok amikor birtokban adták ki a negyedet, olyan kevés föld jutott egy-egy lánynak, hogy azok inkább pénzben kérték. Ha nem volt fiú örökös akkor egy tagban kellett kimérni a negyedet a leányoknak. A leánynegyed bár a nő különvagyonához tartozott, a házasság alatt mégis általában a férj kezelte, s csak annak halála után szolgáltatott ki az összes többi, az asszonyt megillető vagyonnal együtt. Volt azonban arra is nem egy példa, hogy a leánynegyedként járó pénzen vett birtokot a férj és fiai azt kiadták az asszonynak még a házasság alatt. A nő halála után (ha nem volt végrendelet) a *quartát* fiai és leányai örökölték egyenlően, majd az unokák következtek az öröklésben, és nemcsak magának a negyednek az örökléséről volt szó, hanem a ki nem adott negyed iránt követelési jogot is örökölték az utódok.

Az Árpádkori oklevelek között az ország nyugati vármegyéiben 14 leánynegyed szerepelt magánjogi okiratokban ezek közül 10 birtokban került kiadásra (1. tábla). Terjedelmi okokból- a már idézettek mellett- a korai jogesetek közül csak egyet emelnék ki; Csákányi Balsam quartáját 1265-ben adták ki, ami 70 iuger földbirtokot jelentett a Rába folyó mellett, rajta egy malommal, ami komoly értéket képviselt (UBB I.: 459). Balsam asszony birtoka (Vas megyében Csákány körül) még 70 év múlva, 1336-ban is viselte a „Balsamasscunfolua” nevet

²⁵ UBB II.: 453.

és a malom is működött (Vajda 2012: 392). Az eset jól példázza, hogy egy leánynegyedként kiadott birtokon néha egy egész falu kiépült és a tulajdonosnő nevét viselte nem a férjéét.

A leányok birtoköröklése a korai századokban megjelent már, de leánynegyed kialakulása nehezen követhető a forrásokban. A nők örököltek birtokot, de ennek formája körvonalazhatatlan volt és nem feltétlenül egységes, a leánynegyed azonban sosem vált kizárólagosan pénzköveteléssé. A következő időszak is ezt bizonyítja, amikor 1301-1349-ig 83 *quarta* szerepelt az okiratokban (1. tábla), tehát jelentősen nőtt az írásban rögzített követelések és megegyezések száma, de ezek között még mindig elég nagy arányt képviseltek a birtokban kiadott negyedek a vizsgált nyugat-dunántúli megyékben. A birtokban kiadott leánynegyedeket sokszor elcserélték a nő testvérei egy másik birtokra, amikor már férjnél volt nőtestvérük. Lehetséges, hogy először ősi birtokban tudták csak kiadni, amit később átcsereáltak egy ugyanolyan értékű, de vásárolt birtokra a megváltás helyett (Gáspár 2019: 415).

Összefoglalva a kutatásaimból levonható következtetéseket megállapítható, hogy az együttélési viszonyoknak és a szabad házasságoknak széles sávja maradt fenn még a 14. században is a törvényesként elfogadott házasság mellett, amihez hasonló jelenségeket ma is tapasztalhatunk. A középkorban a nők nem voltak jogfosztottak, a házassági vagyoni jog kialakulása és peresíthetősége is erről tanúskodik. A férjes asszonyoknak az eltartáshoz, jegyajándékhoz és hozományhoz való joga valószínűleg már azokban az időkben is létezett, amikor a dotális házasság még nem alakult ki, vagy nem vált általánossá. A női külön jogok a 11-12. században kezdtek formát ölteni a magyar szokásjogban, ezért a 13. századtól ezekről a jogokról már hiteles dokumentumaink vannak. A kiházásítás joga, a jegyajándék és a hitbér jogintézménye szilárdult meg legkorábban, míg a leányok törvényes öröklésének lehetősége folyamatosan formálódott. A birtokban kiadott hozomány és a leánynegyed felváltva és egymást kiegészítve jelentek meg a nők külön vagyonaként. Az Árpádkorban mindenképpen jogos az a feltételezés, hogy a nők vagyona nemcsak ingóságokban, hanem ingatlanban is megtestesült, hiszen mind a leánynegyed, mind a hitbér kiadásának ez volt a leggyakoribb formája.

A hazai magánjogon belül a házassági vagyoni jog kialakulása lassú folyamat volt, viszont jogintézményei módfelett tartósnak bizonyultak. Egyrészt túlélte a rendi társadalmat, és még a XX. században is létezett. A leánynegyed a polgári öröklési jogban megjelent kötelekrész ősi elődjeként ma is élő, bár átalakult jogintézmény. A hitbér pedig, kb. 800 éves jogintézményként a II. világháború végéig létezett az ismert kiházásításon és hozományon kívül.

Irodalom

Banyó Péter (2000): Birtoköröklés és leánynegyed, *Aetas* 15(3): 76–92.

Béli Gábor (2009): *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Béli Gábor (2010): Women's acquisition of property during the era of the Arpad Dynasty in Hungary. In Béli Gábor – Herger Csabáné – Peres Zsuzsanna (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok X*. Pécs: Bornus 2009 Kft, 29–46.

- Bolla Ilona – Rottler Ferenc (2001): *Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bónis György (2003): *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Budapest: Osiris.
- Brósz Róbert – Pólay Elemér (1974): *Római jog.* Budapest: Tankönyv kiadó.
- Czövek István (1822): *Magyar Hazai Polgári Magános Törvényről irt Tanítások.* Pest: Petróczai – Trattner.
- Gáspár Gabriella (2019): A nők birtoköröklése a Nádasd nemzetségben 14. századi források alapján. *Vasi Szemle*, 73(4): 411–426.
- Gerics József (1966): A Tátony nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. *Történelmi Szemle*, 9(1): 1–24.
- Holub József (1928): A leánynegyedről. *Turul*, 1928: 107–115.
- Holub József (1936): *Néhány kérdés a leánynegyed köréből.* In Lukinich Imre (szerk.): *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből, IV. kötet 15. szám.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1–47.
- Holub József (1937): Az Atyusz nemzetség. *Turul*, 54(1–2): 57–67.
- Homoki–Nagy Mária (2001): Megjegyzések Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed: Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére című tanulmányára. *Aetas*, 16(2): 189–193.
- Illés József (1900): *A magyar házassági vagyoni jog az Árpádok korában.* Budapest: Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedő.
- Kelemen László (1926): A leánynegyed („Quartalitium”). *Acta litterarum ac scientiarum regiae universitatis Francisco–Josephinae, Sectio Juridico–Politica*, 1(6): 159–218.
- Kelemen László (1929): A pénzen szerzett birtok és a leánynegyed (válasz Holub József dr. bírálatára). *Turul* 1929(3–4), 83–96.
- Nagy Géza (1894): A nőrablás emlékei a magyarságnál. *Ethnographia*, 5: 272–274.
- Somló Bódog (1901): *Szociológia.* Budapest: Stampfel–féle Tudományos Zsebkönyvtár.
- Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem (2008): Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlata, *Iustum Aequum Salutare*, 4(3): 39–48.
- Tagányi Károly (1917): A hazai élő jogszokások gyűjtéséről I–II. *Ethnographia*, 28: 42–58, 196–223.
- Timon Ákos (1903): *Magyar alkotmány– és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére.* Budapest: Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája.
- Tóth Zoltán (1991): A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás”. Társadalomtörténeti esszé. *Századvég*, 1991(2–3): 75–130.
- Vajda Tamás (2012): 1326 és 1344 közötti okleveles adatok a hazai vízimalmokról, In.: Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György (Szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 7. A*

VII. Medievisztikai Ph.D–konferencia (Szeged, 2011. június 1–3) előadásai, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 375–407,

Weber, Max (1992): *Gazdaság és társadalom 2/1*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest.

Wertner Mór (1908): Újabb nemzetség kutatások. *Turul*, 1908: 122–137.

Források

Urkundenbuch Des Burgerlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg Herausgegeben im Auftrage der Burgerlandischen Landesregierung I. Band. Die Urkunden von 808 bis 1270 (Publikationem des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Herausgegeben von Leo Santifaller, Siebente Reihe,) Unter Benützung der Vorarbeiten von W. Goldinger, E. Zöllner und R. Neck, Bearbeiten von Haus Wagner 1955 Verlag Hermann Böhlaus Nachf. /Graz–Köln.

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg II.Band Die Urkunden von 1271 bis 1301 W.Goldinger, R. Neck, H. Wagner, E. Zöllner) Verlag Hermann Böhlaus Nachf./ Graz–Köln 1965.

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg III. Band Die Urkunden von 1301 bis 1327, Bearbeitet von Irmtraut Lindeck–Pozza, In Kommission Bei Hermann Böhlaus Nachf./ Wien – Köln – Graz 1979.

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg IV. Band Die Urkunden von 1328 bis 1342, Bearbeitet von Irmtraut Lindeck–Pozza, In Kommission Bei Hermann Böhlaus Nachf./ Wien – Köln – Graz 1985.

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg V. Band Die Urkunden von 1342 bis 1349 Bearbeitet von Irmtraut Lindeck–Pozza und Erich Reiter bearbeitet von Leonard Prickler im Selbstverlag des Amtes der Burgerlandischeen Landesregierung, Abt.7 – Hauptreferat Landesarchiv und Landesbibliothek 1999.

Werbőczy István (1514): *Tripartitum*. Elérhető: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm (Letöltve: 2021.06.25)